

Український інститут національної пам'яті
Інститут народознавства НАН України
Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України
Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету
КЗ ЛОР Історико-краєзнавчий музей, м. Винники
Світова Федерація Українських Лемківських Об'єднань

ВИГНАННЯ

до 75-х роковин
початку депортацій українців
з Лемківщини, Надсяння,
Західної Бойківщини,
Любачівщини, Холмщини
та Південного Підляшшя

**Над виставкою
працювали:**

Роман Кабачій, редактор
Юлія Артимишин-Павлів
Дмитро Байкеніч, Ірина Горбань
Світлана Гуркіна, Наталя Кляшторна
Вадим Прокопов, Ігор Соляр, Василь Стефанів
Володимир Тиліщак, Ігор Тимець

Дизайн: Ганна Беркутова

У виставці використані матеріали та фото:

КЗ ЛОР Історико-краєзнавчий музей, м. Винники
Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України
Бібліотеки Інституту народознавства НАН України
Галузевого державного архіву Служби безпеки України
Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного
Інституту історії церкви Українського католицького університету
Українського інституту національної пам'яті

Фото з особистих колекцій: Романа Кабачія, Наталі Кляшторної, о. Богдана Праха

Найзахідніші терени українського світу: НАДСЯННЯ, ЗАХІДНА БОЙКІВЩИНА, ЛЮБАЧІВЩИНА

Простори басейну річки Сян віддавна входили до складу української етнічної території. Цей край розділяють на кілька історичних та етнографічних регіонів. Гірські райони у верхів'ях Сяну утворюють Західну Бойківщину. Вони заселені бойками – етнографічною групою українського народу з особливою говіркою.

Терени вздовж верхньої та середньої течії Сяну займає Надсяння. Його північну частину, переважно в межах колишнього Любачівського повіту та сусідніх територій часто виділяють в окремий історичний регіон – Любачівщину.

Надсяння є частиною Галичини, але серед місцевої української людності сформувався своєрідний надсянський говір. Історичним і культурним центром краю є м. Перемишль.

Українська історія Надсяння сягає ще доруського часу. Заселені слов'янськими племенами, землі над Сяном у 980-990-их роках київським князем Володимиром Великим були включені до складу Руської держави. Вони стали осердям Перемиського князівства, а згодом складовою частиною Галицько-Волинської держави. З XIV століття ці терени увійшли до складу Польського королівства. Після поділів Польщі наприкінці XVIII століття опинились до складу Австро-Угорської імперії.

У XIX і на початку XX століття Перемишль був важливим центром українського життя в Австро-Угорщині. А українці Надсяння брали активну участь у процесах національного відродження.

У Надсянні народився український національний гімн, музику якого створив священник Михайло Вербицький. Пісня «Ще не вмерла Україна» вперше, як гімн, прозвучала 10 березня 1865 року у Перемишлі на завершених концерту на вшанування Тараса Шевченка.

Вихідці із Надсяння внесли свій вклад в Українську революцію 1917 – 1921 років. Восени 1917 року чимала група надсянців, які опинились у Києві, вступила до створюваного Є.Коновальцем Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців. Гімназисти Перемиської гімназії, Григорій Піпський та Іван Сорокевич, поклали свої голови в бою під Крутами.

З проголошенням Західно-Української Народної Республіки у 1918 року українці Надсяння не дозволили полякам захопити владу у Перемишлі та утримували його під своїм контролем до 11 листопада. Лише під натиском переважаючих польських сил українські оборонці Перемишля змушені були відступити. Далі вони продовжували боротьбу в обороні Західно-Української Народної Республіки в корпусах Української Галицької Армії.

Загалом у рядах легіону Українських Січових стрільців, Корпусу Січових стрільців та підрозділах Української Галицької Армії боролося понад тисячу уродженців Надсяння. Серед них майже 400 випускників та учнів української гімназії в Перемишлі.



Михайло Вербицький, священник і композитор, громадський діяч, автор музики національного гімну «Ще не вмерла Україна»



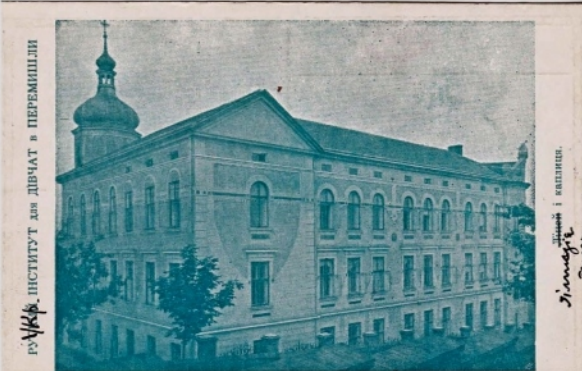
Церква святої Параскеви XVI ст. у с. Радруж Любачівського повіту, внесена до списку світової спадщини ЮНЕСКО



Степан Федак – громадський діяч, адвокат, державний секретар харчових справ уряду Західно-Української Народної Республіки. Народився у м. Перемишль. Художник І.Труш, 1925 р.



Весільне фото с. Кобильниця Волянська Любачівського повіту, 1930-ті рр.



Український інститут для дівчат у Перемишлі, заснований, 1880-ті рр.



Нафтоперегонний завод в Устриках Нижніх на західній Бойківщині, 1930-ті рр.



Греко-католицька церква в м. Ярослав на поштівці початку XX ст.



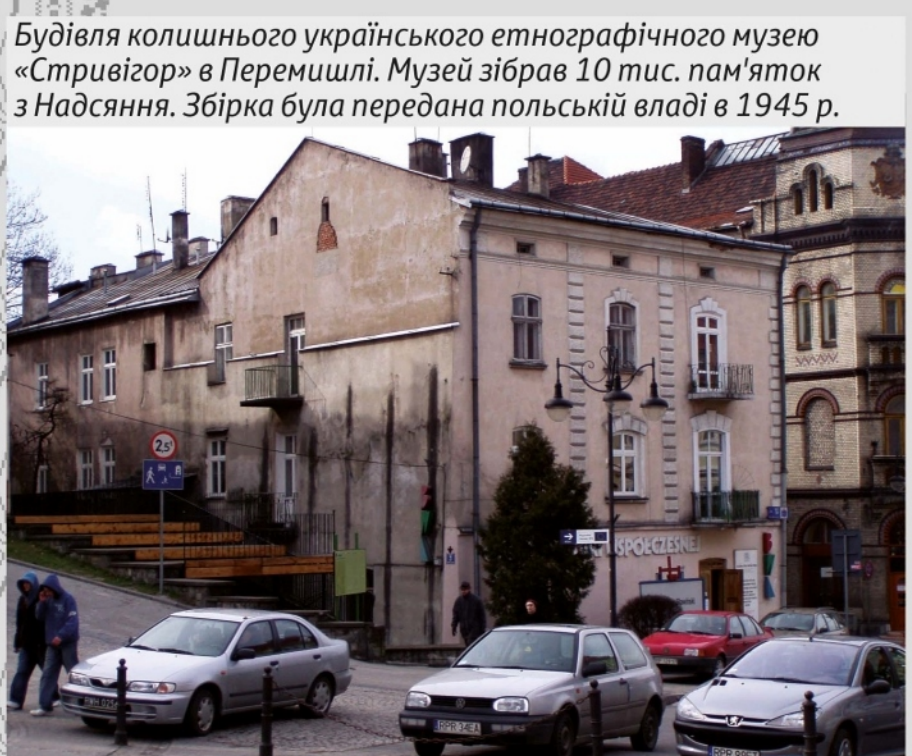
Мешканка с. Грабовець Ярославського повіту, 1932 р.



Вихованки дитячого садка із мамами та вихователями, с. Малковичі Перемишльського повіту, 1930-ті рр.



Церква Преображення Господнього с. Дусівці Перемишльського повіту, очевидно, збудованої у 1930 р. Фото 1930-их рр.



Будівля колишнього українського етнографічного музею «Стривігор» в Перемишлі. Музей зібрав 10 тис. пам'яток з Надсяння. Збірка була передана польській владі в 1945 р.



Збір товариства Сокіл, Надсяння, 1918 р.

Найзахідніші терени українського світу: ЛЕМКІВЩИНА

Лемківщина – історична область у Карпатах, заселена найзахіднішою українською етнографічною групою – лемками. Вважається, що назва походить від характерного слова лемківської говірки «лем» - «лише».

Лемківщина охоплювала гірські схили Східних Бескидів на території сучасних Словаччини, українського Закарпаття та, найбільше, Польщі.

Територія північної Лемківщини напередодні депортації включала південно-західну частину Лиського, південні частини Сяніцького, Короснянського, Ясельського, Горлицького, Новосандецького, і чотири села Новоторзького повіту загальною площею біля 3500 км. На цій території на 1939 рік у майже 300 селах проживало близько 200 тисяч осіб.

Початки української історії Лемківщини пов'язані з часами Русі. Наприкінці I тисячоліття північно-східні підгір'я Карпат населяли слов'янські племена білих хорватів, які створили свої державні утворення. З кінця X століття землі за Сяном входили до складу Руської держави. Одним із давніх міст Лемківщини є Сянік, котрий вперше згаданий в Іпатіївському літописі під 1150 роком.

З XIV століття ці терени увійшли до складу Польського королівства. Впродовж XV – XVII століть русинами-українцями були освоєні гірські простори Бескидів. Нові поселення засновувались на звичаєвому «волоському праві», яке забезпечувало самоуправління громад. До кінця XVI століття сформувалась лемківська говірка. Після поділів Польщі, наприкінці XVIII століття землі над Сяном і у Карпатах опинились у складі Австро-Угорської імперії.

У XIX столітті зростає національне самоусвідомлення українців Карпат. Осередками українського національного руху стали міста Новий Сонч і Сянік. Поширюється назва – «лемки». З'являються школи, а наприкінці XIX століття – читальні «Просвіта». Яких у 1912 році на Лемківщині діяло 22, а також 185 українських шкіл. Одночасно великий вплив мали й москвофільські організації.

Українська революція 1917–1921 років знайшла свій відгук і на Лемківщині. З березня 1918 року в Сяноці (як і в більшості галицьких міст) було проведено «свято державності і миру». На цьому вічі на підтримку Української Народної Республіки були присутні близько 14 000 осіб.

Після постанови Західно-Української Народної Республіки, 4 листопада 1918 року в селі Вислок Великий була організована Українська Національна Рада Сяніцького повіту, проголошено створення «Східно-Лемківської Республіки», яка підпорядковувалась Західно-Українській Народній Республіці. Лемківська республіка охоплювала близько 30 сіл з майже 18-тисячним населенням та проіснувала до кінця січня 1919 року. У грудні 1918 року москвофілами в західній Лемківщині була проголошена Флоринська республіка, яка проіснувала до початку 1921 року.

”

*Мов свічка, куриться черемха
в побожній вечора руці.
Вертаються з вечірні лемки,
до хат задумано йдучи.
Моя країно верховинна, —
ні, не забудь твоїх черемх,
коли над ними місяць лине
вівсяним калачем!*

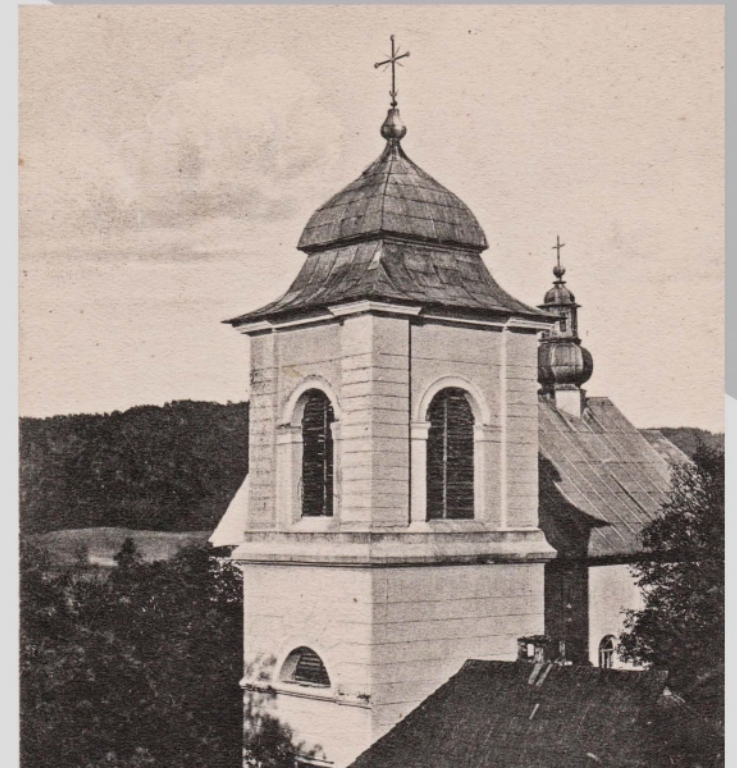
*Богдан-Ігор Антонич, поет,
уродженець Лемківщини*



*Лемківська хата
в Музеї Народної
Архітектури у Сяноці
(Польща)*



Богдан-Ігор Антонич



*Церква Святої Трійці у Сяноку. Збудована
у XVIII ст. Фото першої пол. XX ст. з фондів
Інституту народознавства НАН України*



*Лемківський
народний стрій
(дитячий).
Фото з фондів
Музею етнографії
та художнього промислу
Інституту народознавства НАН України*



*Лемківська родина із с. Красна Кросненського
повіту, 1930-ті рр. Фото з фондів ЛОІКМ*

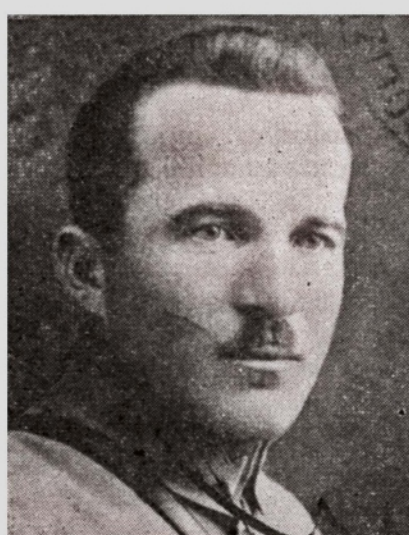


*Жінки і діти із с. Висока
Горлицького повіту, 1934 р.
Фото з фондів Інституту
народознавства НАН
України*



*Церква й Український Народний Дім у с. Красна
Кросненського повіту. Фото з фондів Інституту
народознавства НАН України*

*Великдень у лемківському с. Кальниця Лиського
повіту, 1930-ті рр. Фото з фондів Інституту
народознавства НАН України*



*Петро Газдайка, сотник, командир
9-ї Белзької бригади Української
Галицької армії. Народився в
с. Красна Кросненського повіту*



*Лемко із с. Шавне,
Сяніцького повіту,
1930-ті рр. Фото
з фондів Інституту
народознавства
НАН України*

*Церква святого Луки в с. Ястрябик (зміна Мушина
Новосандецького повіту Малопольського воєводства),
споруджена 1856 р. (ймовірно на місці давньої
церкви), після 1947 р. використовується як діючий
костел. Село Ястрябик було засноване Петром Тилищаком
з с. Крилиці у 1577 р. на «волоському праві». У першій
половині 1940-их рр. у селі проживало понад 600
 мешканців. Серед них понад два десятки родин з прізвищами
Тилищак/Теліщак. У 1945 – 1946 рр. більшість мешканців
 села була переселена в УРСР, переважно на Тернопільщину,
 а також Миколаївщину. У 1947 р. решту мешканців
 були депортовані на північний захід Польщі*



Найзахідніші терени українського світу: ХОЛМЩИНА ТА ПІВДЕННЕ ПІДЛЯШШЯ

Історичний край між річками Західний Буг і Вепр знаний як Холмщина. Назва походить від міста Холм, яке засноване у 1237 році й було столицею короля Данила Галицького.

На північ від Холмщини до річки Нарва (притока Вісли) розкинулось Підляшшя. Назва цього найбільш північно-західного українського етнічного терену походить, ймовірно, від словосполучення «під ляхами».

Ще з I тисячоліття простори на захід і північ від Бугу були заселені слов'янськими племенами дулібів, волинян, бужан, древлян, дреговичів. Після походів князя Володимира Великого на Червенські гради ці землі були приєднані до складу Руської держави, ставши складовою частиною Волинського князівства. У XIV столітті Холмщина увійшла до Польського королівства, а Підляшшя – до складу Великого князівства Литовського, а згодом до Речі Посполитої. Після поділів Польщі та наполеонівських воєн у 1815 році ці землі опинились у складі Російської імперії.

Упродовж XIX - на початку XX століття край піддавався активній русифікації. Була заборонена греко-католицька церква.

У 1912 році із заселених українцями частин Люблінської і Селецької губерній було створено Холмську губернію.

Страшною трагедією в історії краю стала Перша світова війна. У 1915 році, відступаючи російська імперська армія застосовувала тактику «випаленої землі» та примусово «евакуувала» на схід з Підляшшя і Холмщини до 300 тисяч мешканців краю. Це явище увійшло в історію під назвою «біженство». Доля вигнанців була важкою: погані умови, втрата майна, хвороби і злидні. Багато з евакуйованих опинились аж у Поволжі. До рідних домівок змогли повернутись далеко не всі й лише по завершенні війни.

Початок Української революції 1917–1921 років сприяв національному самоусвідомленню холмщаків. У Києві 7–12 вересня 1917 року відбувся Всехолмський з'їзд за участю М.Грушевського, уродженця Холма. З'їзд висунув вимогу включення Холмщини і Підляшшя до складу Української держави.

Українська Центральна Рада розпочала боротьбу за долучення заселених українцями Холмщини і південного Підляшшя до складу Української Народної Республіки. В результаті, ця позиція була внесена до Берестейського мирного договору УНР з державами Четверного союзу 9 лютого 1918 року. А вже 1 березня Центральною Радою губернським комісаром Холмщини призначено Олександра Скоропис-Йолтуховського. Він очолював українську адміністрацію краю і за часів Української держави гетьмана Павла Скоропадського. Проте наприкінці 1918 року Холмщина і Підляшшя були зайняті Польською державою.



«Народ Холмський вважає себе народом українським і доля його повинна бути спільною з долею цілого українського народу»

З резолюції Всехолмського з'їзду, вересень 1917 р.



Чоловіча сорочка з Холмщини, з фондів Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України



Будинок у м. Холм, в якому народився Михайло Грушевський



Громада с. Вітків Томашівського повіту перед церквою, фото 1930-х рр.



Жіночий стрій з південного Підляшшя, з фондів Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України



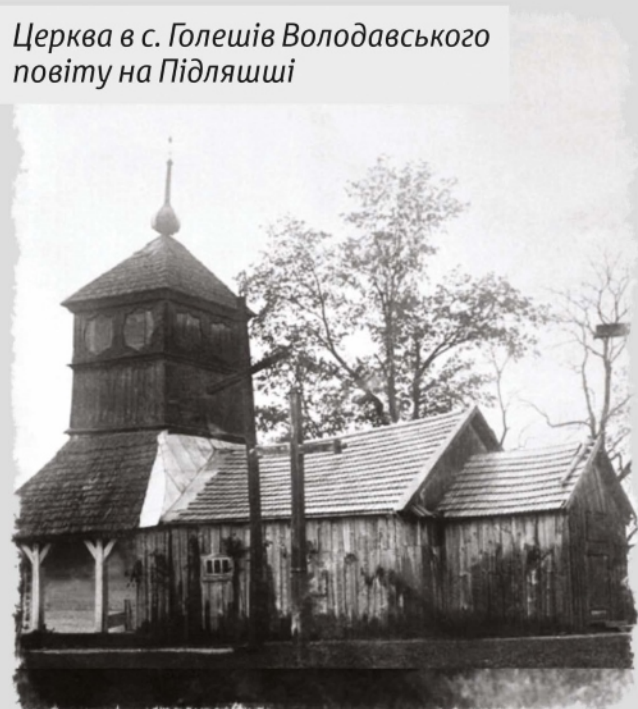
Сільська хата із с. Шевня на Холмщині, фото 1930-х рр.



Холм. Загальний вид на місто, початок XX ст.



Михайло Грушевський - уродженець м.Холм, визначний український історик, державний і громадський діяч, голова Української Центральної Ради



Церква в с. Голешів Володавського повіту на Підляшші



Олександр Скоропис-Йолтуховський, у період УНР — губернський комісар, у добу Української Держави — губернський староста Холмщини та Підляшшя



Церква в с. Березно на Холмщині. Фото 1920-1930-х рр.



Біженці з Холмщини, вигнані російськими військами, у Ковелі



Церква в с. Угнин на південному Підляшші, фото 1930-их рр.



Холмські селяни з околиць м. Грубешів, XIX ст., ілюстрація зі збірки Оскара Кольберга



Рештки руської кам'яної вежі у Стовп'ї поблизу Холма. Оборонна вежа була споруджена князем Романом Мстиславичем на рубежі XII-XIII століть

НЕ СВОЯ ДЕРЖАВА.

Суспільне та національно-культурне життя українців у II Речі Посполитій

Холмщина, Підляшшя, Лемківщина, Надсяння у 1921-1939 роках опинилися у складі міжвоєнної Польщі, яка намагалася проводити політику асиміляції українців, знищити українську ідентичність цих земель.

Найбільші впливи в Галичині мала Українська військова організація (УВО). Вона організувала саботажні та терористичні акти. За приналежність до УВО, а пізніше – Організації Українських Націоналістів (ОУН) та організовані ними акції в Перемишлі відбулося кілька судових процесів. Натомість політику примирення з поляками намагалася розвивати УНДО – Українське Національно-Демократичне Об'єднання. Не дивлячись на це, у Надсянні теж прокотилася акція паціфікації («умиротворення») українських сіл 1930 року.

Попри перешкоди, українська громадськість відновлювала та розвивала своє економічне та культурне життя. У 1922 році в Перемишлі створено «Повітовий союз кооператив», а в 1925 році – відділ «Маслосоюзу». Значний вклад в економічний розвиток Надсяння внесли українські приватні підприємці, розвиваючи, приміром, діяльність Народного дому в Перемишлі. Також провідними культурно-освітніми осередками міста були чоловічі та жіночі гімназії, жіноча учительська гімназія, філія Музичного інституту ім. Миколи Лисенка. У 1921 році засновано громадський комітет «Брат братові». Він допомагав дітям інтернованих вояків Армії УНР. Заснований 1932 році музей «Стривігор» збирав пам'ятки старовини краю. Патріотичне виховання молоді вели молодіжні й спортивні організації: товариство «Луг», студентське товариство «Молода громада», краєзнавчо-туристичне товариство «Плай», спортивні товариства «Беркут» і «Сян».

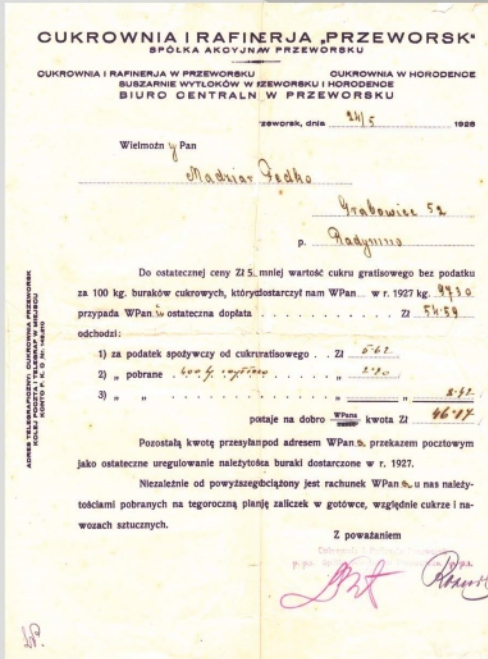
На Холмщині й Підляшші діяло просвітне товариство «Рідна хата», засноване 1920 року в Холмі, але 1921 року – заборонене польською владою. В 1922 р. дозволене за новим статутом як Русинське добродійне товариство «Рідна хата». Індикатором зрілості українців Холмщини, Полісся і Підляшшя стали вибори 5 і 12 листопада 1922 року до польських законодавчих органів влади, коли представники українців цих земель (а також Волині), створили першу Українську парламентську репрезентацію в міжвоєнній Польщі. Це не завадило Варшаві провести на Холмщині і люблінському Підляшші акцію нищення православних церков як «зайвих» – апогею вона досягла в 1938 році, коли було зруйновано 127 святинь. У лютому 1939 року Люблінське воєвідське управління накреслило нові напрями національної політики: заплановано поселення польських колоністів і виселення частини українців.

”

«Поліція приїхала до села. Приїхали автами, привезли драбини, як пожежні, гаки, ну і автомати мають. Сказали, що мають наказ розвалити нашу церкву. Пане, чи ж то може бути?! Ви маєте телефон, знаєте пана старосту [повіту], запитайте його, що це значить[...]. Церква, дім Божий, прадід ваш її ставив, стоїть 150 років, за польських часів була уніатська, а тепер нібито польський уряд...? Поліція..? Насильно руйнувати...? Як же ж це...?!».

Із звернення селянина Панька Горського Селянин Панько Горський у зверненні до графа Євстахія Свежавського, власника маєтку Голуб'є біля Грубешова, 1938 р.

Підтвердження господарської діяльності Теодора (Федька) Мазяра, с. Грабовець на Ярославщині в 1928 р. Поставляв цукрові буряки на завод у Переворську, був також членом українського кооперативу «Маслосоюз»



Учасники українського спортивного товариства «Сян» у Перемишлі



Діти у народній школі с. Корчмин, нині Томашівський повіт Люблінського воєводства



Юліан Головінський, народився в Радимні біля Ярослава, співорганізатор Української Військової Організації, вбитий 1930 р. польською поліцією за протидію паціфікації



Пластуни з Перемишля

Іван Пастернак, сенатор Сейму в 1922-1927 рр. з південного Підляшшя. Убитий в 1943 р. найімовірніше за вироком Армії Крайової



Селяни с. Павловичі Грубешівського повіту моляться на руїнах своєї церкви, побудованої в 1590 р. Холмщина

Греко-католицька каплиця при Митрополичих палатах в Перемишлі. Сучасне фото



Рештки зруйнованої православної церкви у с. Вершин Грубешівського повіту



Могили інтернованих в II Річсполитій вояків УНР, що були поховані на православному цвинтарі у Любліні. Сучасні фото



Українці перед зруйнованою в 1938 р. церквою в с. Княжпіль Білгорайського повіту на Холмщині



ЦЕРКОВНО-ДУХОВНЕ ЖИТТЯ ЗАКЕРЗОННЯ

У міжвоєнний період українці Засяння та Лемківщини належали здебільшого до Греко-Католицької Церкви. Водночас українці Холмщини і Підляшшя, теренів, які перед Першою світовою війною входили до Російської імперії, були переважно православні. Діяли також нечисленні протестанські спільноти.

Греко-католики Закерзоння належали до Галицької митрополії, а саме до Перемиської єпархії, яку очолював єпископ Йосафат Коциловський, та створеної у 1934 році Апостольської адміністрації Лемківщини з осідком у Сяноку. Більшість православних українців Закерзоння належали спершу до Російської Православної Церкви, а згодом – до створеної у 1923-1924 роках Польської Автокефальної Православної Церкви, а саме до Варшавсько-Холмської єпархії, яку очолював митрополит Варшавський і всієї Польщі Діонісій Валединський.

Перемиський греко-католицький єпископ Йосафат Коциловський і його помічник єпископ Григорій Лакота дбали про розвиток не лише церковного, а й національно-культурного та, навіть, економічного життя своєї пастви. Одним із головних інструментів церковної доброчинності було товариство «Перемиська єпархіальна поміч», яке об'єднувало значну частину греко-католицького духовенства. Активно діяли монаші чини та згромадження: отці василіяни, сестри василіянки, службениці, йосифітки та сестри Пресвятої Родина. Миряни об'єднувалися у Марійських дружинах, гуртках «Апостольства молитви», «Євхаристійного лицарства», Католицької Акції тощо.

Чимало священників і членів їх сімей працювали в осередках культурно-просвітніх товариств «Просвіта» й «Рідної школи» (в Галичині) або Руського доброчинного товариства «Рідна Хата» (на Холмщині). За підтримки чи безпосередньої участі єпископів і духовенства створювалися та розвивалися різноманітні господарські курси, кооперативи, театральні та хорові колективи, дитячі садки, сиротинці тощо.

Духовенство та церковне майно часто ставали жертвою репресивних акцій, які влаштовувала проти українців влада Другої Речі Посполитої. Найгучнішими з таких заходів були «пацифікація» Галичини (включно з Засянням) у 1930 році та «ревіндикація» православних церков на Холмщині й південному Підляшші в 1938 році, коли десятки православних церков були конфісковані та знищені. Серед знищених були й найстаріші пам'ятки церковної архітектури: церкви в Білій-Підляській, Замості, Холмі, Ярославці та Модрині. Проти «пацифікації» 1930 року і руйнування православних церков рішуче протестував Галицький митрополит Андрей Шептицький.



«Про величезне значіння і впливи Греко-Католицької Церкви на Лемківщині чи деінде на наших окраїнах не треба писати, бо про це кожний українець знає. Тут на Лемківщині поняття «греко-католик» було і є вповні й нерозлучно зв'язане з поняттям «українець»».

«Греко-католицька церква на Лемківщині» // Краківські вісті, 12.11.1940 р.



Катедральний собор Св. Івана Хрестителя у м. Перемишль (тепер – парафіяльний костел святої Терези при монастирі ордену отців кармелітів босих, купол знесено в 1990-х рр.)



Єпископ-помічник Григорій Лакота (1883-1950)



Єпископ-ординарій Перемиський, Самбірський і Сяницький Йосафат Коциловський (1876-1947)



Апостольський адміністратор Лемківщини о. Олександр Малиновський (1889-1957)



Табло учнів 6 класу Української Вселюдної школи братства Св. Миколая у Перемишлі з єпископом Йосафатом Коциловським, директором та сестрами службеницями. 1936 р.



Семінаристи Духовної семінарії у Перемишлі з ректором о. д-ром Іваном Кузичем у центрі. Перемишль, кін. 1930-х рр.



Пам'ятка святої місії у с. Заболотцях Перемиського повіту 10-20 квітня 1938 р.

Православний Митрополит Варшавський і всієї Польщі Діонісій Валединський (1876-1960)



Священник та прихожани православної церкви в Березні на Холмщині, яку зруйновано у 1938 р.



Отець Семен Посіко, катехит у м. Чесанів Любачівського повіту, разом із дітьми в день їх першого Святого Причастя, кін. 1930-х рр.

Православний монастир у Турковичах на Холмщині. 1916 р.



Водосвяття на р. Сян у с. Дусівці Перемиського повіту. Січень 1943 р.



УКРАЇНЦІ ЗАКЕРЗОННЯ У ВОЄННОМУ ЛИХОЛІТТІ. Конфлікт і співпраця з поляками

У серпні-вересні 1939 року Гітлер та Сталін розділили Польщу по лінії Керзона. Заселені українцями території на захід від Сяну та Західного Бугу дістались III Рейху. Край був включений до створеної нацистами Генеральної губернії із центром у Кракові. До українців окупанти ставились лояльно, хотіли їх протиставити полякам. Генерал-губернатор Ганс Франк заявив із цього приводу після зустрічі з Гітлером: «Фюрер робить наголос на тому, щоб український елемент у Генеральній губернії визнати таким, що повинен бути розцінений як антипольський та пронимецький».

У той же час за Бугом і Сяном знаходили прихисток українські активісти, які рятувались від комуністичних репресій на Галичині і Волині. Розгортання національно-культурної роботи за невтручання німців вилилося у відкриття українських шкіл, читалень, відродження українських церков, передусім на Холмщині. Митрополитом православної церкви став Іван Огієнко (Іларіон), який провадив просвітницьку роботу. Створено Український допомоговий комітет (УДК) з осідком у Кракові. Це був час національного відродження Закерзоння, але теж період наростання антиукраїнських настроїв серед поляків, які вважали, що відродження відбувається за рахунок дедалі більших їх утисків.

Починаючи з лютого 1942 року польські підпільні формування розгорнули на Холмщині та Підляшші індивідуальний терор, спрямований насамперед проти української інтелігенції, духовенства, сільської адміністрації. Навесні 1944 року він перейшов у масові вбивства, коли з ініціативи командування Армії Крайової польське підпілля провело масштабну операцію проти українського населення Грубешівського повіту. Упродовж двох тижнів, з 9 по 22 березня 1944 року, було повністю спалено 35 сіл. У ході Грубешівської різанини у повіті загинуло щонайменше 1969 осіб української національності, з-поміж яких: 769 жінок і 348 дітей.

Сумним символом тієї трагедії стало село Сагринь. Акцію проти цього села бойовики польської Армії Крайової та Батальйонів Хлопських під командуванням Станіслава Басая (псевдо «Рись») провели 10 березня 1944 року. Бойовики оточили село і в жадливий спосіб вбили не менше ніж 610 українців, в тому числі 231 жінку та 151 дитину. Більшість загиблих перед смертю зазнали знущань і тортур. Кількість жертв українсько-польського конфлікту 1940-их років, з української сторони на Холмщині та Підляшші перевищила 5 тисяч осіб.

Проте наприкінці Другої світової війни та по її завершенні, серед українського і польського національних підпільних рухів наростає розуміння неприйнятності взаємного побороювання. Закерзонський терен діяльності ОУН та УПА цікавий досвідом співпраці з польською Армією Крайовою та її наступниками після приходу червоних. Націоналістичні рухи двох народів досягнули домовленості про співпрацю на рівні розвідки, матеріального забезпечення, протидії переселенням та криміналітету. Кульмінацією союзних відносин були спільні військові операції проти комуністичних сил, найвідоміша з яких – атака на підрозділ НКВС, розташований у м. Грубешів в ніч з 27 на 28 травня 1946 року.

Холмський собор Пресвятої Богородиці, поч. будівництва 1738 р. Служив православним, греко-католикам, нині римо-католицька базиліка. У роки II світової війни був головним храмом православної Холмсько-Підляської єпархії



Дитячий садочок у с. Дрогоїв Перемиського повіту, 1940 р.



Іван Огієнко, Митрополит Холмський і Підляський Іларіон в 1944-1951 рр. У 1919 р. був міністром народної освіти УНР

Польський терор на Холмщині.

(звіт)

В дні 1944. III 1944р. польські банди спалили 14 українських сіл та розстріляли або замордували до 1500 українців, у тому числі понад 700 дітей і жінок.

Населення сіл поробилося у різні сторони, а польські банди не допускають нікого, щоб похоронити трупи.

Зданого дня в год. 5 разів польські банди в трьох групах (200-300 осіб кожна) напали одночасно на село в якому їх палять з усіх сторін, мордуючи раничасно кожного, хто потрапав під руки. Замочилими були: заповнена бурини, а жидишці втікали від огню, стріляли, вигнали зошак в стогів та мордували в звірській спосіб. Того дня спалено 14 сіл з трьох волостей, а то:

ВОЛОСТЬ СІГРІВІ	спалено	260 господарств,	вбито	700 українців
СЕЛО-Сагринь	—	150	—	30
— Турковичі	—	36	—	75
— Мадриня	—	100	—	100
— Андришів	—	36	—	36
— Бороничі	—	36	—	36
— Писани	—	36	—	36
— Малевичі	—	згоріли доскоду.		

ВОЛОСТЬ КРИЛІВ:

СЕЛО-Засілля	—	спалено	95 господарств,	вбито	250 осіб
— Ільковичі	—	150	—	140	
— Березівичі	—	23	—	17	

ВОЛОСТЬ ВЕРВІКОВІ:

СЕЛО-Горбунь	—	спалено		
— Стрижівичі	—	спалено	зосім.	

Кількість спалених людей подати не можна: Того дня в ашкіх було убито понад 1000 польських банда, з того (знав один польський розвідник) одна третина бандарів. Кожен день сидів у ліжках тернів. Реалта бандитів була місцями вишколена. Розвідники знали, що напередодні ашкі приїхав був якийсь офіцер, який особисто вибирав загиблих до тавої роботи бандарів.

Польські банди в ашкі роботи виконали такій спосіб, перед тим бігали усі наші, про не дозволяв донести чужі. Приїшли в селі Шиловицях польські жиди ходили з підпаленими добувати раничасно, грабили майно. В селі Сагринь розпали в церкві досі живих дітей, на зорні принесли соломи та підпалили храм. Дітей спалили виринули руки, а жиди четверговано. В тому же селі спалили церкву, дозволено розорати на полях, в с. Терпівичі вигнали нільнавардять дітей до студи. В с. Макоши спалено деревину церкву. Позволено калачами, продрочили трусти, побилися огнями поляків. Все майно, що було нашою, або замочили в ісо клубу банди з ашкішими мушкетерами забрали в собою.

До деяких сіл поляки не допускають. У селі Шиловицях банди ходять по поміщиках та іать трупи.

Протидія в нішою сторони нібуло жиди. Банди спійно, би перешкод виконувати свою роботу.

Метою польського підпілля було не тільки виконати український елемент, а й відірвати Холмщину від Галичини шпрокою служого вигоріти сіл.

Треба зазначити, що польські нелицюсти, що були в тих оселях, напередодні ашкі втікали на Захід (в Томашівщину).

Звіт про антиукраїнські акції польського підпілля на Холмщині, 1944 р.



Знищення с. Сагринь у березні 1944 р.



Перемовини між підрозділами УПА та польським підпіллям 21 травня 1945 р. про припинення взаємного винищення та протидію депортаціям населення

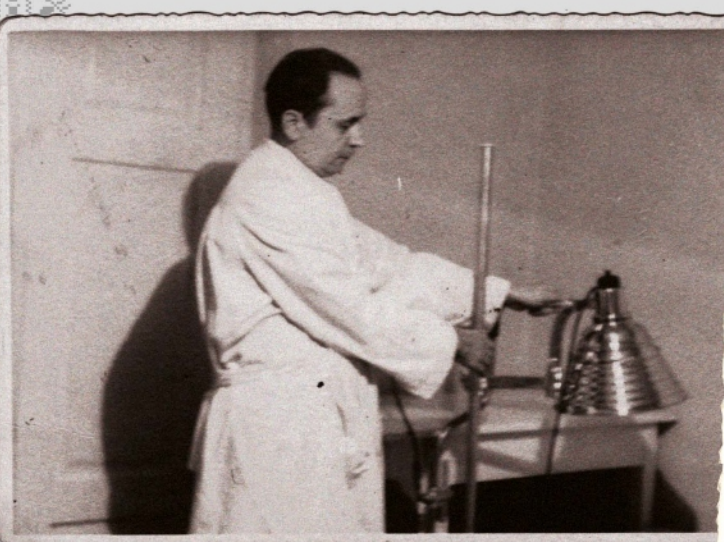


Український хор у Грубешові, 1940 р., Холмщина



Палаюче українське село на Холмщині, знищено поляками, весна 1944 р.

Іван Борим, лікар, Голова Об'єднання Праці Українських Лікарів у місті Ярославі, став першою жертвою антукраїнських акцій у місті Ярославі. Його застрелили двома пострілами 26 червня 1944 р. у лікарському кабінеті державної гімназії з українською мовою навчання



УКРАЇНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ на Закарпатті

Повстанський рух на теренах Закарпаття був складовою частиною українського визвольного руху, тому наслідував його структуру. Її головними складовими була мережа Організації українських націоналістів та військові відділи Української повстанської армії. Структури ОУН тут діяли ще з довоєнного часу, натомість повстанські відділи почали формувати на завершальній стадії Другої світової війни. Безпосереднім каталізатором творення тут УПА стали антиукраїнські акції польського підпілля на Холмщині навесні 1944 року, та зимою-весною 1945 року на Надсянні.

Перші сотні куреня УПА «Вовки» розгортаються на Холмщині на початку 1944 року та починають бойові дії проти німецьких, польських та радянських формувань. Найбільший курінь Василя-Мартина Мізерного «Рена» нараховував понад 1500 осіб і формувався на Лемківщині влітку 1944 року безпосередньо перед переходом фронту.

З усталенням кордонів між Польщею та СРСР на українських теренах, що опинились на польському боці, виникла потреба створення окремої територіальної одиниці УПА – Воєнної округи 6-«Сян» (командир Мирослав Онишкевич) та Закарпатського крайового Проводу ОУН (голова – Ярослав Старух, Служба Безпеки – Петро Федорів, пропаганда – Василь Галаса). Реорганізація та посилення сотень були спричинені етнічними чистками українських сіл польськими загонами та початком депортації українського населення до УРСР. Активність відділів УПА особливо зросла після того як у вересні 1945 року польська влада вирішила використовувати війська для проведення виселення українців.

Структуру ОУН Закарпаття склали три округи, які охоплювали Лемківщину та Перемишчину, Ярославщину та Любачівщину, Холмщину та Підляшшя. УПА формувалась у відповідні тактичні відтинки – «Лемко», «Бастіон», «Данилів». Загалом, за оцінками дослідників, в українському русі опору брали участь від 3 до 5 тисяч осіб.

Радянські та польські документи свідчать, що в 1945 році цілі райони Закарпаття були поза контролем влади – тут порядкувала «підпільна адміністрація» УПА, йшлося навіть про «повстанську республіку» на Надсянні. Однак, в наступні роки (1946-1947) польські збройні сили посилювали наступ на повстанців та місцеве населення.

Провід ОУН приділяв значну увагу пропаганді серед цивільних українців, поляків, сусідніх слов'яків. Великі зусилля були спрямовані на боротьбу з депортацією українців, які були матеріальною і ідейною базою для діяльності підпілля.

Найгучнішою операцією УПА стала ліквідація віце-міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського вояками сотень Степана Стебельського «Хріна» та «Стаха» навесні 1947 року. Це стало для комуністичного уряду штучним приводом до широкомасштабної операції «Вісла», наслідком якої було вивезення решти (близько 150 тисяч) українського цивільного населення з Закарпаття на Північ і Захід Польщі. Після депортації та блокування УПА українські повстанці були змушені покинути ці терени. Частина прорвалася рейдом у країни Західної Європи, інші перейшли до УРСР, щоб там продовжити боротьбу. Значну кількість партизанів було вбито, захоплено в полон й засуджено до страти чи ув'язнення.

Структура УПА на Закарпатті, командний склад сотників та курінних



Зброя УПА



«Чорні руки від печеної картоплі, обпалений плащ чи шапка зимою, подертий чобіт чи, замість нього, личак, усмінене обличчя, бистрий зір – це образ вояка УПА, який кожної хвилини був готовий на наказ свого командира прийняти бій з ворогом».

Богдан Крук, «Мелодія», лікар УПА. Літопис УПА, т. 23, с. 186.



Свято зброї у Перемиському курені УПА, 1945 р.



Старшини Перемиського куреня планують напад на м. Бірча на Перемишчині 6 січня 1946 р. З картою курінний Михайло Гальо «Коник»



Сотня Теодора Буласа «Балая» «Месники – 2». Діяла на Любачівщині

Бюфен УПА (гроші на бойовий фонд) на 100 злотих. Були однобічні і двобічні



Яків Гальчевський, легендарний повстанський отаман 1920-х рр., у 1942-1943 рр. – організатор і командир Грубешівської української самооборони, загинув у сутичці з польськими підпільниками



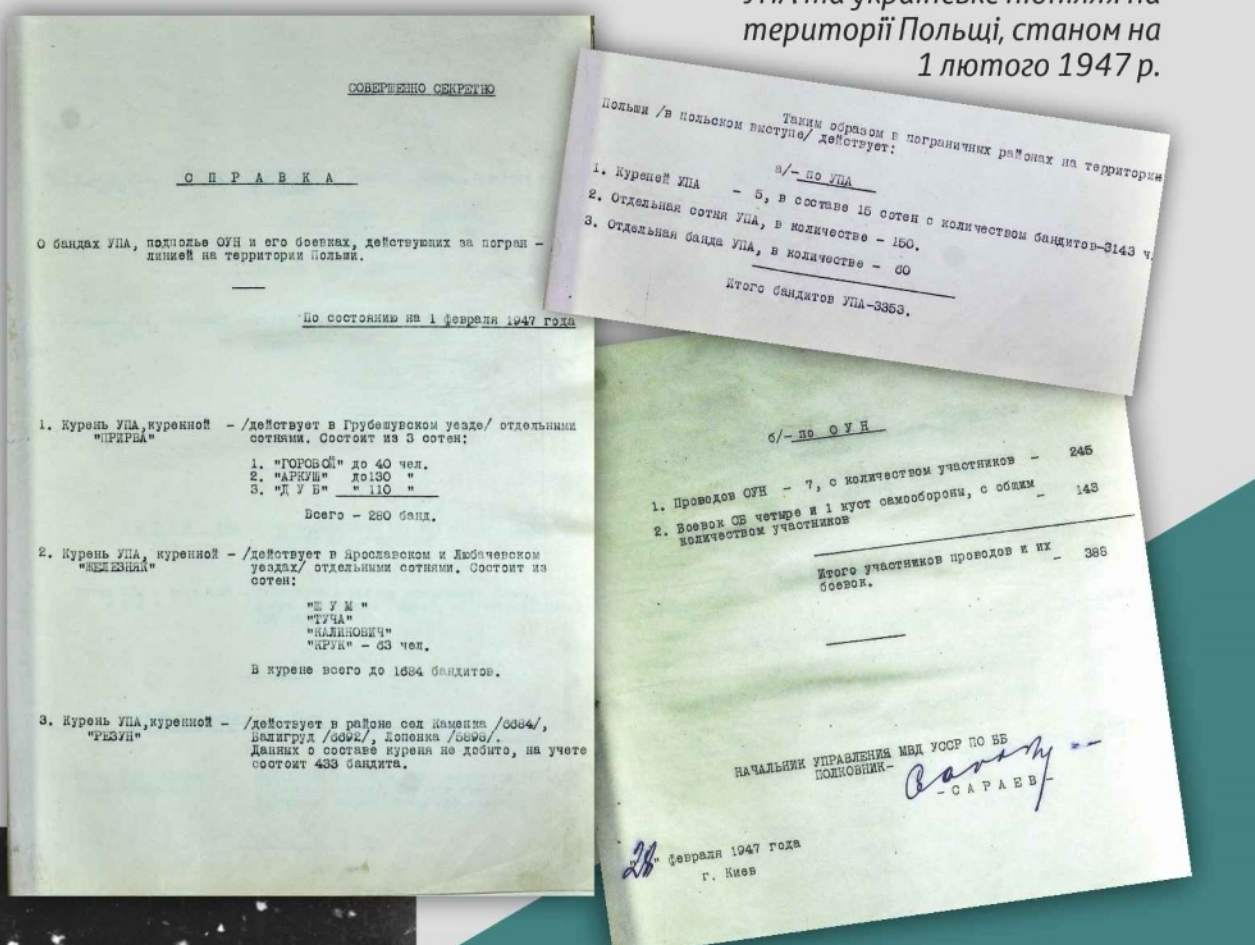
Володимир Шигельський «Бурлака», один із найвідоміших сотенних УПА на Закарпатті. Потрапив в полон під час рейду на Захід на теренах Чехословаччини. Переданий польській владі, розстріляний



Група повстанців у рейді на Захід



Сотня Михайла Дуди «Громенка» після рейду до Німеччини



Довідка МВС УРСР про підрозділи УПА та українське підпілля на території Польщі, станом на 1 лютого 1947 р.

ОБМІН НАСЕЛЕННЯМ: примусова «добровільність»

9 вересня 1944 року Люблінська Рада народних комісарів УРСР в особі Микити Хрущова та Польський комітет національного визволення (ПКНВ), що відіграв роль тимчасового керівного органу влади, на чолі з Едвардом Осубкою-Моравським підписали угоду про так звану «евакуацію», або ж «обмін населенням». Так у документах іменувалося примусове переселення (депортація) «громадян української, білоруської, російської, русинської [лемківської] національностей» із південно-східних теренів Польщі до Української РСР, натомість поляків та євреїв із західних областей УРСР – до Польщі. Радянська та польська сторони визначали головного уповноваженого та представника (розміщались у Любліні та Луцьку), районних уповноважених та представників, які координували депортацію. Головними уповноваженими уряду УРСР у справах евакуації українців були М. Підгорний та М. Ромащенко, а з польської сторони – консул М. Рогальський і Й. Беднаж.

Схожі угоди ПКНВ уклав того ж 9 вересня з Білоруською РСР, а 22 вересня 1944 року з Литовською РСР. Переміщення населення у документах подавалось як добровільний процес, який нібито ініціювали самі радянські республіки. Ці та наступні угоди, які врегульовували переміщення, слугували лише ширмою для поступового втілення геополітичних планів СРСР.

Радянський Союз отримав формальну підтримку на здійснення обміну населення під час Тегеранської конференції (28 листопада–1 грудня 1943 року). Керівництву СРСР вдалось переконати Велику Британію та США визнати польський кордон на сході станом на вересень 1939 року та на заході – по річці Одра, з приєднанням до Польщі Східної Пруссії та Опольської провінції. Водночас у кулуарах обговорювалось питання «переміщення населення» після зміни кордонів. В. Черчилль не заперечував щодо можливості такого переселення, негласно цією можливістю вирішення проблеми, але на добровільних засадах цікавився також і Ф. Рузвельт.

Територія т. зв. Закерзоння, де мешкали українці, після встановлення нового кордону між СРСР та Республікою Польщею (згідно рішень Ялтинської та Потсдамської конференцій, польсько-радянського договору про кордони від 16 серпня 1945 року) відійшла до Польщі. Депортувавши українське населення до УРСР, Йосип Сталін прагнув поставити крапку в українському питанні – завершити міжнародний польсько-український конфлікт, який загрожував стабільності комуністичної імперії після встановлення нових кордонів, та водночас зміцнити свої позиції у Центрально-Східній Європі.

„
 «Над долею українського населення чорною хмарою висить загроза примусового виселення. [Наразі] виселення розбите об тверде рішення української людности не виїздити. Так буде насправді, якщо польсько-більшовицькі органи не кинуть великих військ на ту роботу...»
 Із довідки командування УПА про становище українців у Закерзонні, 28 серпня 1945 р.



Напис прощання з с. Мушинка Новосондецького повіту на Лемківщині



Приїзд М.Хрущова до Любліна для укладання угоди між СРСР і ПКНВ, липень 1944 р.



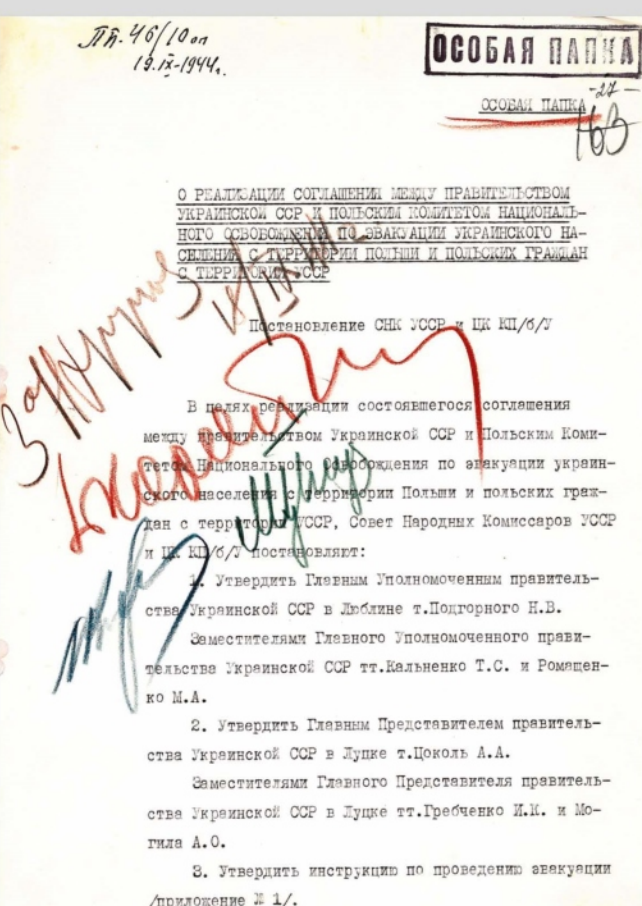
Відправа на Трійцю у с. Угрині Новосондецькому повіті напередодні виселення, 1946 р.



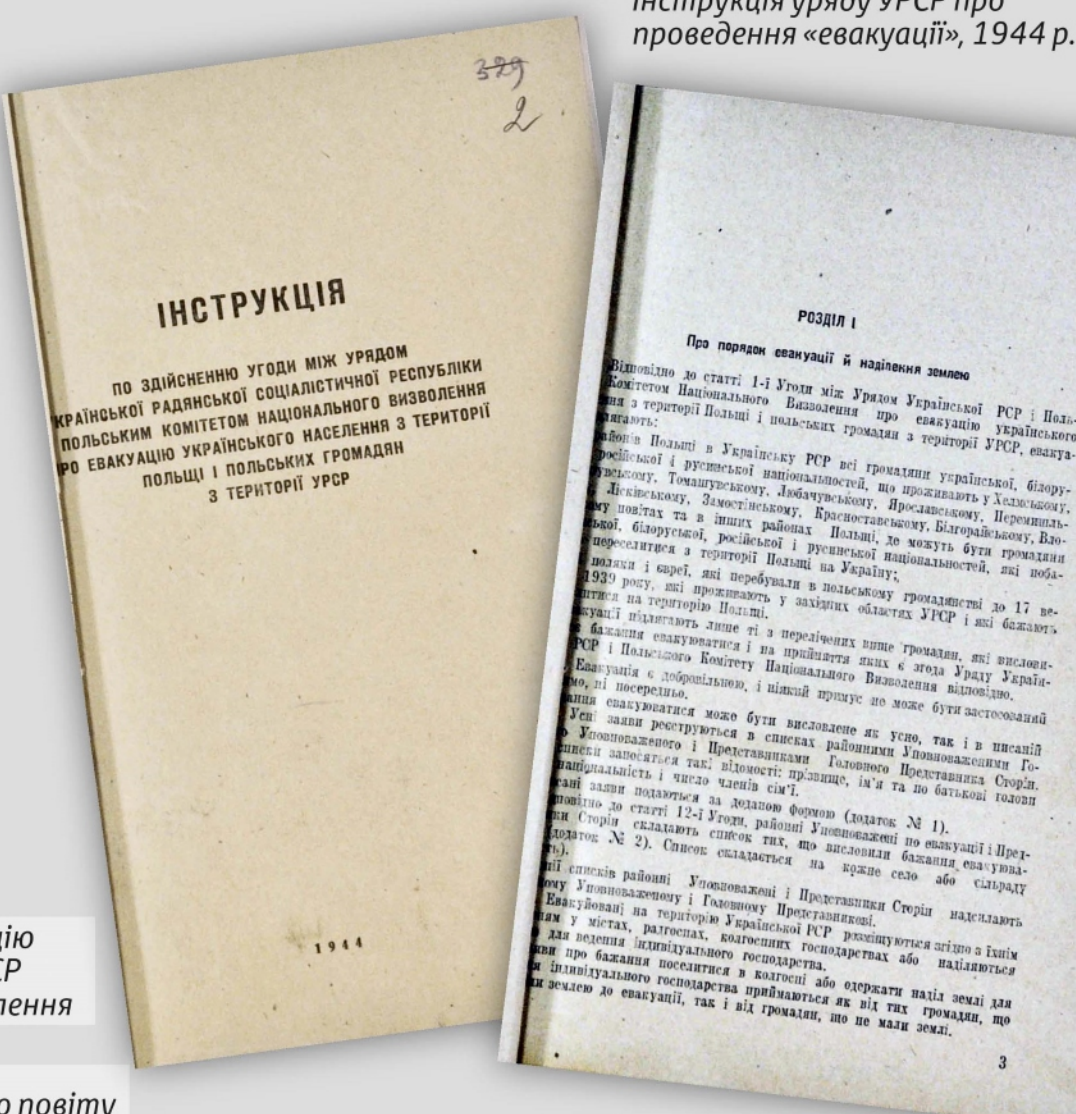
Микола Підгорний, у 1944-1946 рр. — головний уповноважений уряду УРСР з переселення українського населення з території Польщі в Українську РСР.



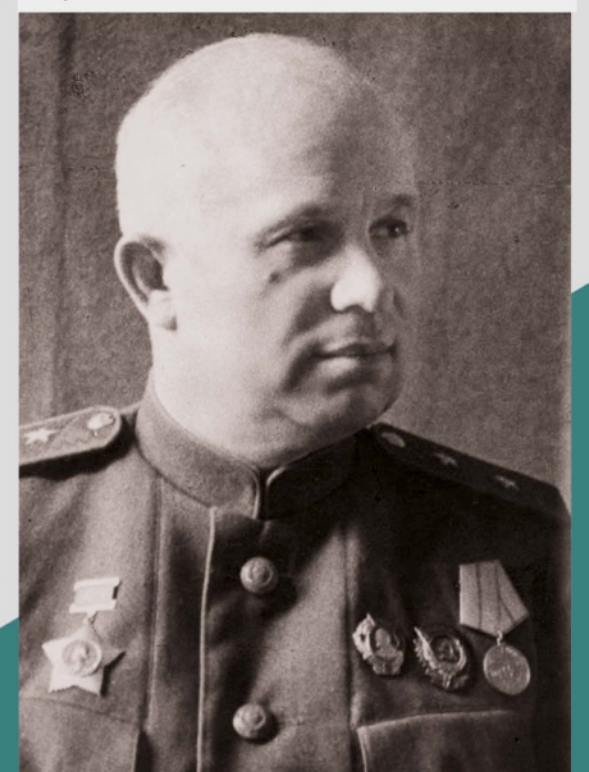
Оголошення про виїзд лемківського населення Горлицького повіту, 22 серпня 1945 р.



Із постанови Політбюро ЦК КП(б)У про реалізацію угоди від 9 серпня 1944 р. між Раднаркомом УРСР та Польським комітетом національного визволення



Інструкція уряду УРСР про проведення «евакуації», 1944 р.



Микита Хрущов, голова Раднарком УРСР в 1944-1947 рр. Підписав з боку УРСР Угоду про обмін населенням від 9 вересня 1944 р. Дружиною Микити Хрущова була Ніна Кухарчук, народжена на Холмищині

Хрест перед церквою у с. Корчмин Томашівського повіту



У «супроводі» війська: ВИГНАННЯ З РІДНОГО КРАЮ

Задекларована «евакуація» українців мала розпочатись 15 жовтня 1944 року та тривати до 1 лютого 1945 року, але зважаючи на факт, що українське населення переважно не хотіло виїжджати, а також через брак технічних засобів, погані погодні умови, кінцевий термін акції продовжили до 15 червня 1946 року. На місця виїжджали переселенські комісії, які оформлювали документи, складали списки, описи майна, збирали людність із метою агітації.

В угоді від 9 вересня 1944 року було передбачено анулювання грошових і натуральних заборгованостей, звільнення від сплати податків і грошових внесків у 1944 – 1945 роках, отримання позики переселенцями (не більше 5 000 рублів / злотих на одне домогосподарство із виплатою протягом 5 років). Під час виїзду можна було брати з собою особисті речі: одяг та взуття, білизну, с/г інвентар, упряж, худобу, гроші (не більше 1000 злотих/карбованців на особу). Проте реальність виявилась іншою.

I етап: з 15 жовтня 1944 року до кінця серпня 1945 року. Так зване «добровільне переселення».

Під тиском хвилі злочинів польських бандформувань, загонів Армії Крайової та Батальйонів Хлопських (від залякувань-грабежів до вбивств), спровокованої міжнародним польсько-українським конфліктом, переважно на теренах Холмщини, українці змушені були виїжджати, покидати рідні домівки, аби вижити, вберегти свої сім'ї.

Декларувалось, що переселення мало відбуватися на добровільних засадах. Проте без примусу, із власної волі виїхало у перші місяці після оголошеної акції переселення дуже мало осіб, здебільшого ті, хто вирішили шукати кращої долі у «радянському раю», куди всіляко заохочували виїжджати радянські делегати.

На зламі грудня 1944 р. / січня 1945 р. через настання холодної зими, наступ Червоної Армії із рухом лінії фронту на захід кількість охочих до переїзду суттєво зменшилась. Взимку 1945 року виїхала група лемків із околиць навколо Дукельського перевалу, що постраждали внаслідок радянсько-німецьких боїв за ці місцевості.

II етап: від 3 вересня 1945 року до 15 червня 1946 року – примусова депортація

Навесні та влітку 1945 року між польським та українським підпіллям були підписані угоди про перемир'я (в Сілиськахта під Рудою Ружанецькою), які тимчасово призупинили процес депортації українців. З нової силою та жорстокістю переселенська акція розгорнулася у серпні 1945 року. Польський уряд прийняв рішення про використання піхотних дивізій польського війська, щоб «активізувати» виїзд українців. Восени 1945 року терор польського війська супроти українців значно посилювався - утворено оперативну групу «Ряшів», яка діяла разом із переселенськими комісіями, застосовувала силу, чинила насильство супроти українців, аби ті чим скоріше виїхали.



Дівчата з Холмщини, виселені в Каланчацький р-н Херсонської обл.



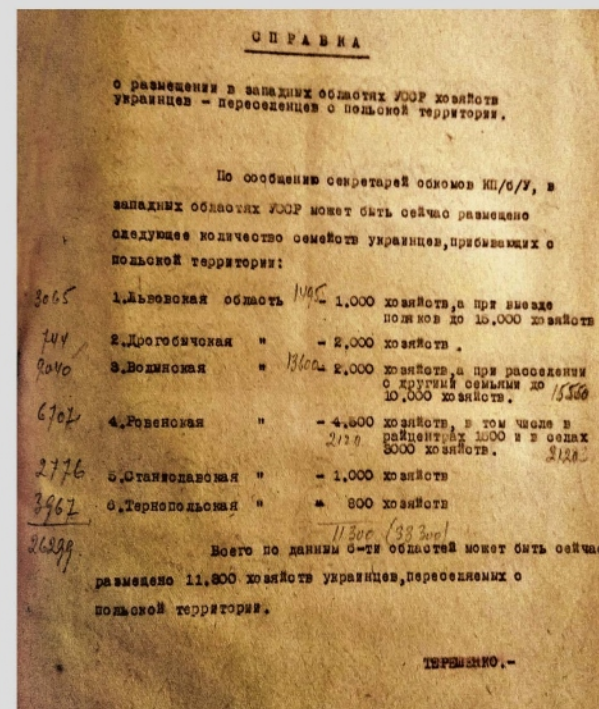
Лемківська родина перед виселенням в УРСР

«Бог заступиться за нами, не дасть нам пропасти. Птахи не міняють своїх гнізд. Гмру ту – де народився, а ви вшитки не маєте серця в грудях – идте сой!»

Відповідь лемка Василя Кота із с. Кам'янка агітаторам щодо виселення в УРСР



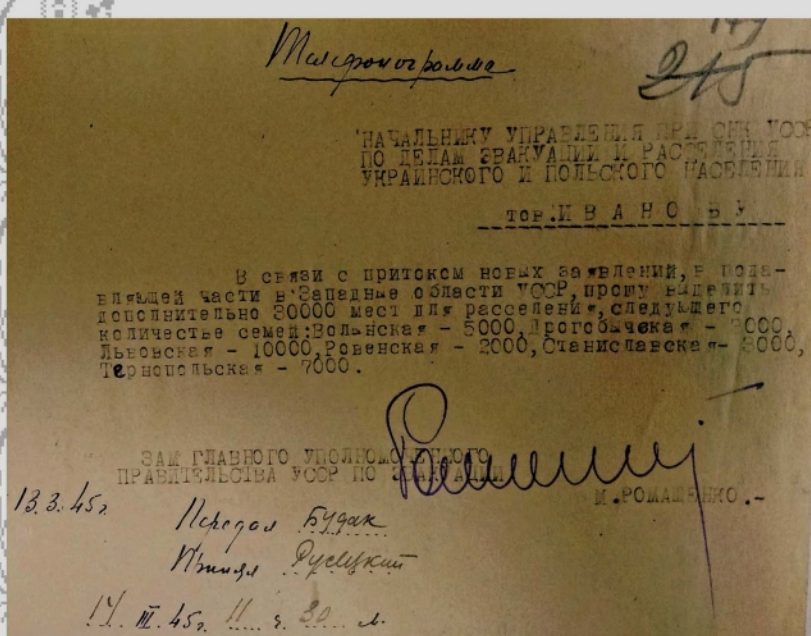
Депортація українців з Новосільців (Сяноцький повіт) в СРСР, березень 1946 р.



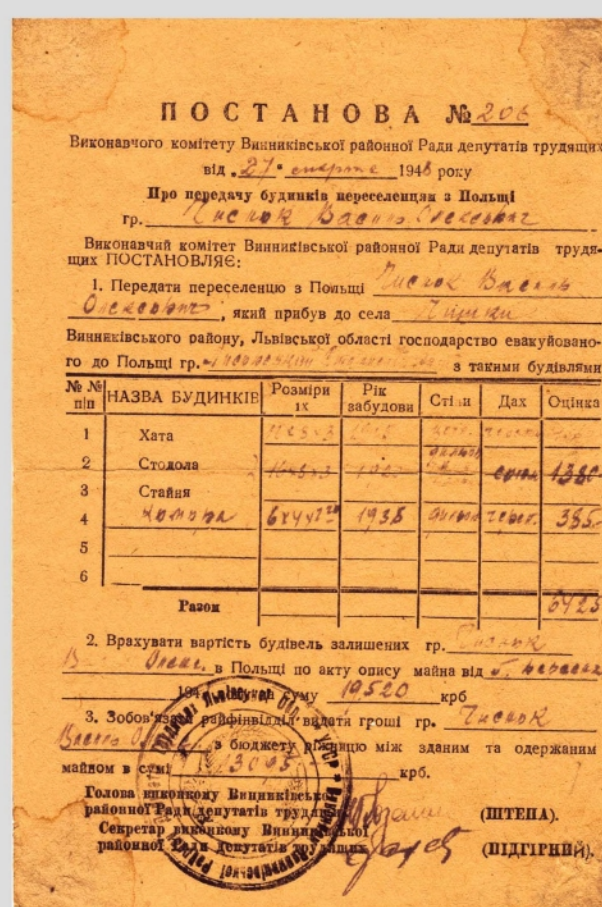
Довідка про можливість розміщення додаткових родин переселенців з Польщі у західних областях України



Евакуаційний лист Григорія Рудки переселеного з Грубшівського повіту в Тернопільську область, 1946 р.



Телефонограма заступника уповноваженого уряду УРСР по евакуації М.Ромашенка щодо збільшення кількості місць для розміщення переселенців в західних областях УРСР, березень 1945 р.



Постанова виконкому Винниківської районної ради про передачу будинків переселенцям з Польщі, 1946 р.



Зустріч керівництва Польщі на Київському аеродромі для підписання протоколу про закінчення обміну населенням. Київ, 10 жовтня 1946 р.



Переселенці з Польщі (Холмщина, Томашівський повіт) йдуть вулицею с. Волове, Бібрський р-н, Львівська обл., квітень 1946 р.

Трагедія ПАВЛОКОМИ, ЗАВАДКИ МОРОХІВСЬКОЇ І ВЕРХОВИН

Українці на найзахідніших етнічних теренах, яких відрізали кордоном від основної маси народу, опинилися між молотом і ковадлом польської комуністичної влади та польського підпілля. Перша намагалася всіляким способом витіснити українців в УРСР, залишивши собі якнайбільше їхнього майна. Друге вбачало у них загрозу для майбутньої некомуністичної Польщі, тож перетворювалося на союзника комуністів у прагненні позбутися українців на їхній землі. Робили це нерідко у нещадний і брутальний спосіб. У таких селах як Сагринь, Терка, Пискоровичі, Верешин та інших українське населення практично було винищене. Знаковими на цьому тлі є трагедії сіл Павлокома, Завадка Морохівська і Верховин.

Павлокома, що знаходилась на межі польсько-українського етнічного пограниччя, була переважно українським селом. На зламі 1944-1945 років почалися провокації щодо місцевих українців. У той же час, у січні 1945 року загін невідомих озброєних осіб викрав та вбив кількох поляків. Відтак вїт сусіднього польського Динова пообіцяв «помститися за повторення тут Волині». Вірогідно, що в даному випадку під виглядом УПА діяла група НКВД, щоб дискредитувати українців та спровокувати конфлікт. Проте поляки були впевнені у вині українців. 1-3 березня 1945 року нерозформований загін Армії Крайової Юзефа Бісса «Вацлава» убив 365 українських жителів села. Решту гнали за Сян і наказували «бігти за Збруч». Українське село Павлокома перестало існувати. Роками лише один місцевий поляк, Діонізій Радонь, запаливав 3 березня свічку на старому українському цвинтарі.

Завадка Морохівська, що лежала на північній межі Лемківщини, неподалік Сянока, стала символом польської комуністичної наруги над українцями. Практично беззбройне село в 1946 року було тричі атаковане 34 полком Війська Польського на чолі зі Станіславом Плюто. 25 січня 1946 року було вбито 70 осіб, 28 березня – 11 осіб, 13 квітня – 6 осіб. Таким чином польські комуністи змушували українців Завадки та інших сіл до виїзду в УРСР, що і сталося 30 квітня – 73 особи депортовано до УРСР, останніх 15 мешканців в рамках акції «Вісла». Село перестало існувати, майно було розграбоване поляками з с. Небещани.

Верховини – православне село, що на південь від Холма, постраждало від польських підпільних формувань - Народових Сил Збройних, котрі не вбачали потреби у союзі з українцями. 6 червня 1945 року загін Мечислава Паздерського «Шарого» увійшов до села під виглядом війська, що повертається з фронту. Розташувалися, почали вбивати українців у кожному обійсті. Разом вбито 194 особи.



...Отця-настоятеля, котрий мешкає в Дильонговій, запросили на панахиди. Не прийшов, хоч убиті лежать під самим костелом. А у проповідях він казав, що тепер ми маємо в Павлокомі руський цвинтар. То я пішов до нього й питаю: «Хіба на цьому світі є два Бога – наш і український? А панотець: «Тихо будь!» То я ще кажу, що мабуть добре, що вбиті хрести мають. А він: «Тихо будь».

Діонізій Радонь, герой нарисувати про Павлокому в книзі Павла Смоленського «Похорон різуну», батько був поляком, мама українка

Зустріч представників українського і польського підпілля на хуторі Жар між українським с. Люблинець Новий та польським Руда Ружанецька перед переговорами про припинення взаємного винищення. У білому плащі Мар'ян Големб'євський «Стер» з АК-ВіН, травень 1945 р.



Пам'ятник українським жертвам Павлокоми, відкритий президентами Віктором Ющенком та Лехом Качинським 13 травня 2006 р.



Діонізій Радонь



Пам'ятний знак жертвам с. Верховини Красноставського повіту на Холмщині

Ніна Свєржевська (з дому Жук, друга зліва) з польськими приятелями із Верховин на тлі пам'ятника. Батька було закатовано відділом НЗС 6 червня 1945 р.



Пошкоджений пам'ятник у неіснуючому с. Завадка Морохівська, знищеному в 1946 р. комуністичним Військом Польським



Пам'ятний знак жертвам с. Завадка Морохівська в Сяноцькому повіті на Лемківщині



Хрест до пам'яті замордованих українців у с. Пискоровичі Лежайського повіту на Надсянні. 17 квітня 1945 р. на село напав відділ НЗВ Юзефа Задзерського «Волиняк» і розстріляв у приміщенні школи 160 українців



Хрест на закинутому православному цвинтарі в с. Верешин Грубешівського повіту на Холмщині. Село постраждало від нападів загону Станіслава Басая, з лютого по травень 1944 р. було вбито більше 50 українців

Дерев'яна церква Різдва Богородиці XVI ст. у с. Горачєць на Любачівщині, де 6 квітня 1945 р. підрозділ Внутрішніх Військ Польщі провів «паціфікацію» села, внаслідок якої було вбито 170 осіб



Неіснуюча церква Воздвиження у с. Верешин на Холмщині, що постраждало від нападів польського підпілля в 1944 р. Розібрана польською владою в 1938 р. з метою асиміляції українців. До війни в селі проживало біля 600 жителів, нині 130



СПРОТИВ переселенню

Озброєні та цивільні мешканці на захід від Бугу і Сяну намагались усіма можливими методами зупинити переселення. Головним завданням, яке поставив перед повстанцями керівник ОУН на Закерзонні Ярослав Старух «Стяг», була боротьба проти депортації. Проживання української людності на цих теренах було необхідним для ОУН і УПА, адже з їх остаточним виселенням у 1947 році припинився й сам партизанський опір.

Самі приречені на виселення намагались усіма силами його уникнути. Вдавались до втеч від комісій у ліси, що, однак, у зимову пору було майже неможливим. Цілими селами лемки ховалися на території Чехословаччини, а в середньому Закерзонні українці тікали до родичів у польські села. Нерідко на Холмщині та Підляшші православні воліли «стати поляками», ніж покинути власні домівки. Пристосовувались до нових реалій через перехід у католицизм, влаштовувались до польських державних установ – шкіл, війська та вступали до Польської робітничої партії.

Коли селянин бачив, як палять його хату, вбивають чи виселяють родичів, це не залишало іншого вибору, окрім піти на безкомпромісну війну. Зокрема, вступати до лав УПА. Її відділи атакували комісії з переселення, місця базування польських гарнізонів. Знищувались мости, колії, станції, вагони. Іноді вдавалось відбити вже завантажених у потяги людей, хоча через чисельність польських військ це не завжди було успішно. Проводились й «відплатні» акції щодо польських сіл, мешканці яких брали участь у грабуванні українців. Підпілля робило виселення економічно не вигідним для уряду – вже депортовані села спалювали. Повстанці жорстко блокували й намагання цивільних поляків заселитись у колишні українські поселення.

Підпілля вело постійну агітацію серед українців, щоб вони не лишали власних домівок, вчили їх виживати в умовах війни – робити криївки та ховати харчі. У лісах повстанці ховали втікачів від облав та ділились партизанською їжею. У пропагандистських матеріалах, які розповсюджувались у Польщі, Чехословаччині, передавались західним журналістам і дипломатам, ОУН наголошувала, що бореться за виживання українського народу на Закерзонні.

Відповідна робота велась і з місцевими польськими функціонерами. У деяких місцевостях підпілля дипломатією або погрозами зупиняло чи принаймні відтягувало депортацію.

Розмах бойових дій проти переселення набирив на Закерзонні такого масштабу, що сучасні польські історики називають його «українським повстанням». Але, незважаючи на великі зусилля, жертви та героїзм, УПА була не в змозі зупинити депортації, яку проводила потужна комуністична державна машина.

”

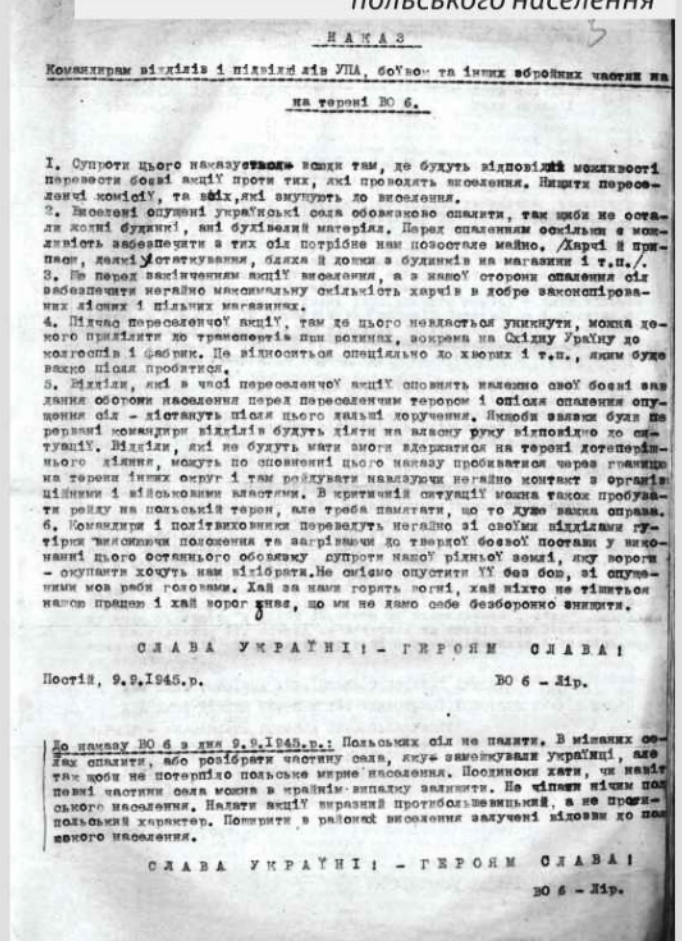
Повідомляю також, що диверсійні українські банди мінують дороги і залізницю з метою протидії кампанії по переселенню українців з території повіту до СРСР.

Анджей Беджак,
Любачівський повітовий староста,
22 вересня 1945 р.

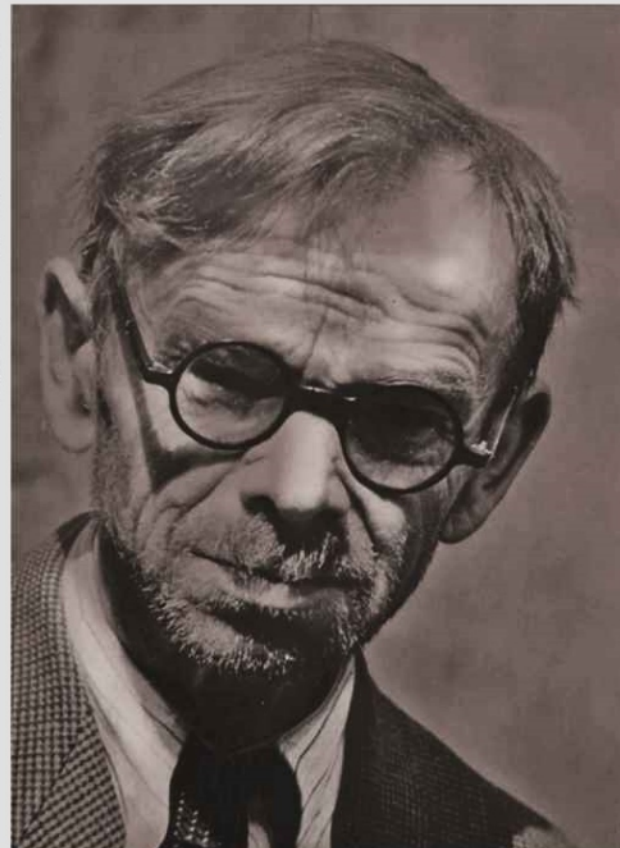
Виселене українське село, підпалене підрозділом УПА



Наказ-інструкція по 6 військовій окрузі «Сян» УПА на території Польщі щодо депортаційної акції та відношення до польського населення



Епіфаній (Никифор) Дровняк, художник-примітивіст лемківського походження з м. Кривий Річок. Визнання отримав після виставки своїх робіт у Парижі в 1932 р. Під час акції Операція «Вісла» 1947 р. Никифору довелося розділити долю усіх лемків. Чотири рази його вислали до Щецина, а він, долаючи пішки понад 700 км, повертався до рідної землі



Повстанське весілля на Лемківщині



Сотня Михайла Дуди «Громенка» «Ударники – 2»



Мешканці с. Корчмин Томашівського повіту, одного з осередків боротьби ОУН-УПА на Закерзонні

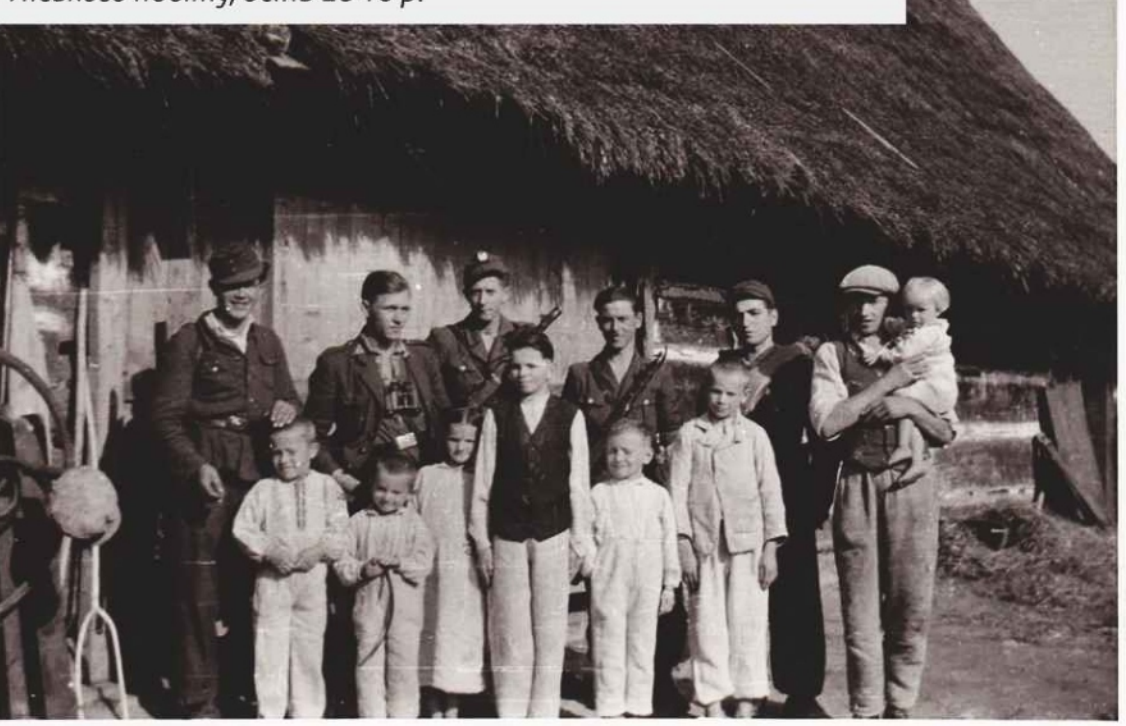


Бойовики надрайону ОУН «Бескид» на Лемківщині

Сотня «Ударники – 4» Володимира Щигельського «Бурлаки», с. Ямна на Перемишчині, зима 1946 р.



Степан Голяш «Мар» (2-й зліва) із стрільцями охорони в с. Бук Ліського повіту, осінь 1946 р.



АКЦІЯ «Вісла»

Українці Польщі, що уникли виселення до СРСР, у 1947 році були депортовані на північ та захід Польщі.

Депортаційна акція «Вісла» була проведена на польському комуністичному режимі на засадах колективної відповідальності під приводом ліквідації формувань Української повстанської армії на Закарпатті. Справжнім наміром польських комуністів, який вони приховували в документах з грифом «таємно», було «остаточно розв'язати українську проблему в Польщі».

Вбивство віце-міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського у березні 1947 року стало офіційним приводом для польської влади здійснити акцію «Вісла» – примусову депортацію українців з етнічних земель на Північ та Захід Польщі.

Реалізація акції «Вісла» розпочалася 28 квітня та тривала близько трьох місяців, до 29 липня 1947 року. Решту українців примусово, із залученням військ, виселили з їхніх етнічних територій – Лемківщини, Надсяння, Підляшшя і Холмщини та розпоршили по всій території північної та західної частини Польщі. Під час проведення акції владні підрозділи вдалися до насилля щодо українців. Навмисно були спалені житла, зруйновано церкви та українські цвинтарі. 3936 українців ув'язнено в концтаборі Явожно у Краківському воєводстві, створеного спеціально для «підозрілих» українців на території колишнього гітлерівського концтабору «Аушвіц – Біркенау». Їх підозрювали в сприянні УПА. Окрім цього вбито 655 осіб, арештовано 1 466 учасників українського підпілля.

Під час проведення акції близько 150 000 осіб втратили свою малу батьківщину. Більше того, урядовим декретом від 27 серпня 1949 року українці позбавлялися права на господарства, з яких вони були виселені і на залишене там нерухоме майно.

Польська комуністична влада виправдовувала проведення акції, представляючи її виключно як антиповстанську. Головною ж метою було цілковите виселення українського населення, а не лише ліквідація УПА. Війська оперативної групи, яка займалася виселенням, скеровувалися у першу чергу саме на населені пункти, а не до повстанських відділів. Головним об'єктом операції стало цивільне населення.

Вже після завершення акції «Вісла» з'ясувалося, що депортація обминула українців, що мешкали у Красноставському, Замостянському та Білгорайському повітах Люблінського воєводства. У цьому регіоні не було виявлено діяльності українського націоналістичного підпілля. Однак Держкомітет безпеки Польщі наказав виселити українські родини, «не зважаючи на ступінь лояльності та партійну приналежність». У таємній директиві від 10 листопада 1947 року йшлося про те, що головною метою переселення українців є «їх асиміляція в новому польському середовищі. [...] Не вживати до цих переселенців назви «українець».

”

«Після кількох важких та довгих днів побуту під голим небом нас почали вантажити до товарних брудних вагонів. Наше невеличке село поділено на два воєводства – Ольштинське і Щецінське. Дорога була довга й неймовірно важка – без їжі, без води у спеці й тривозі, що нас там жеде?.. І так у брудних вагонах, разом з худобою, їхали нещасні жінки, старці і діти. Бо чоловіків у середньому віці майже не було. Ними були забиті тюрми Любліна і Ряшева, Явожно, сибірські лагри...».

Зі спогадів Євгенії Іваник, уродженки села Гонятина Грубешівського повіту



Виселена родина Гойняків із Нової Веси. Західні землі Польщі



Депортація українців у рамках акції «Вісла», квітень 1947 р.



Руїни церкви у с. Князі, жителі якого були виселені під час акції «Вісла». Фото 1985 р.



Виселення українців під час операції «Вісла», 1947 р.



Генерал Стефан Моссор та офіцери оперативної групи Вісла, квітень 1947 р.



Депортація українців у рамках акції «Вісла», квітень 1947 р.

АКЦІЯ «ВІСЛА» - ЗЛОЧИН ПОЛЬСЬКОГО КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ

28.04 – 29.07.1947

НАМІР: «Остаточне вирішення української проблеми в Польщі» (з плану операції «Схід», надалі перейменованої на «Вісла»)

ПРИВІД: Вбивство УПА віце-міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського 28 березня 1947 р.

ОФІЦІЙНА ВЕРСІЯ: Ліквідація УПА, підтримуваної українським населенням

ЗДІЙСНОВАЛИ: 21 тисяча польських і кілька тисяч радянських і чехословацьких військових

ДЕПОРТОВАНО: - Квітень-липень 1947 – 140 575 осіб
- До грудня – ще близько 10 000 осіб

ЗАРЕШТОВАНО І ЗАСУДЖЕНО: - 315 цивільних осіб-українців
- в т.ч. 173 розстріляно

УВ'ЯЗНЕНО У КОНЦТАБОРІ «ЯВОЖНО»: - 3936 осіб
- в т.ч. 823 жінки
- 27 священників
- близько 200 бранців загинули внаслідок катувань

ПЛОЩА ТЕРИТОРІЇ, З ЯКОЇ БУЛИ ВИСЕЛЕНІ УКРАЇНЦІ: 19 500 км²

ЯК ЦЕ ВІДБУВАЛОСЯ: складання списків на виселення

ПРАВОВА ОЦІНКА: - ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ
- ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН
- ЕТНІЧНА ЧИСТКА



Інфографіка «Акція «Вісла»



Лемківський ансамбль із Гладішова, Малопольське воєводство, Польща. 1935 р. Депортація лемків розпочалася в 1944 р. і закінчилася у 1947-му, під час операції «Вісла». Українське населення с. Гладішів, яке складало більшість, остаточно виселили до західної Польщі у 1947 р.

ОСТАННІ ХВИЛІ примусових переселень

Примусові переселення з прикордонних територій не обмежилися угодою про обмін населенням. Згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР про демаркацію держкордону між СРСР і Польщею, з прикордонної зони Львівської і Дрогобицької областей у 1948 році примусово переселили 9152 особи (2378 сімей) із 17 населених пунктів тодішньої Дрогобицької та 5 – Львівської областей вглиб Львівщини.

Корективи радянсько-польського кордону і остання хвиля масового примусового переселення українців відбулася у 1951–1952 роках. Польща прагнула перегляду кордону, встановленого 1945 року, її уряд звертався з проханням до Кремля про поступку гірською територією Дрогобицької області для побудови ГЕС і водосховища, але кілька років не отримував згоди.

Лише 15 лютого 1951 року у Москві було підписано договір про обмін ділянками державних територій: СРСР поступався Польщі 480 кв. км території Дрогобицької області. СРСР отримав населені пункти Грубешівського повіту Люблінського воєводства навколо Белза. Польща одержала території із запасами нафти та газу, натомість до СРСР перейшли землі з вугільними родовищами та зручним залізничним сполученням.

Населення Західної Бойківщини з радянського боку і Забужжя з польського стало заручником ситуації. Сторони домовилися не тільки про передачу території, але й про взаємне переміщення населення. Майже всі переселені у 1951 році бойки опинилися у південних і східних областях. У Галичині дозволили поселитися лише нафтовикам, залізничникам, службовцям, медикам, вчителям.

Переселення почалося 13 червня. Під конвоєм людей звозили на станції та упродовж кількох тижнів у товарних вагонах везли на Південь. Попри вал пропагандистських заходів, розлуку з рідною землею бойки вважали трагедією. У селах Півдня бойкам обіцяли надати новозбудовані будинки, але до початку зими житло отримала лише четверта частина. Бракувало будматеріалів, тому переселенці тіснилися у місцевих або мешкали у коморах, стайнях, землянках. Потерпали від нестачі продовольства, відчували посилену увагу органів безпеки.

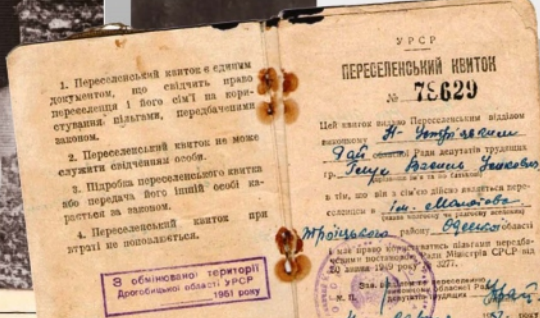
Спекотний і посушливий клімат, відсутність церков, неприйняття місцевими традиційної обрядовості, постійний брак води та деревини – усе це сприяло тому, що більшість переселених горян, які мали родичів чи знайомих у західних областях, почали мріяти про дорогу на захід. На заваді стояли колгоспні обмеження і заборони повернення переселенців.

Навесні 1952 року до забувських сіл, які увійшли до СРСР, цілими колгоспами примусово переселили бойків із прикордонних сіл Турківщини і Старосамбірщини Львівської області.



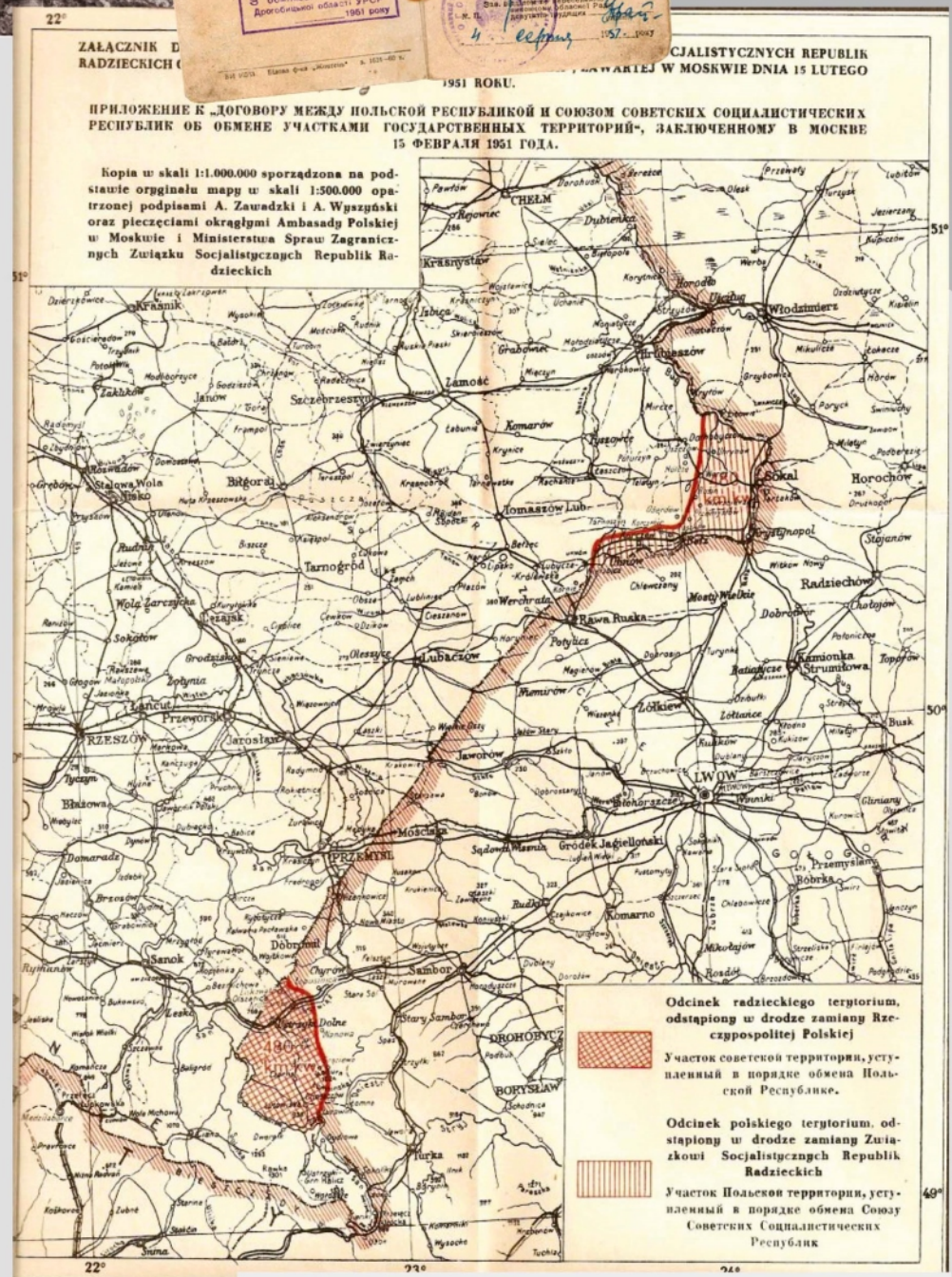
Родина Ганни Бучок, виселена із с. Устянове на Одещину

Родина Ковалів з Літовищ виселена на Херсонщину



Переселенський квиток

Переселені бойки-ковалі в с. Маринове на Одещині, 1953 р.



Копія карти – додатку до договору між СРСР та ПР про «обмін ділянками державних територій»

Бойківська церква Архангела Михаїла в Смільнику над Сяном, включена до списку ЮНЕСКО



Молодь с. Лип'я, 1930-ті рр.



Виселені бойки із с. Чорна в Тельманівському районі Донецької області, кінець 1950-х рр.

Укладення договору між Радянським Союзом і Польською Республікою про обмін прикордонними ділянками

Уряд Польської Республіки звернувся нещодавно до Уряду СРСР з проханням обміняти невелику прикордонну ділянку території СРСР на рівну прикордонну ділянку території Польщі в районі економічного району Лодзь. Уряд СРСР погодився з проханням Уряду Польської Республіки.

В результаті радянсько-польських переговорів, що відбулися в Москві, був підписаний Договір про обмін прикордонними ділянками державних територій в районі Дрогобицької області УРСР і Люблінського воєводства Польської Республіки.

Договір підписали: від Союзу СРСР – Міністр Закордонних Справ СРСР А. Я. Вышинський і від Польської Республіки – заступник Голови Ради Міністрів Польської Республіки А. Завадський.

(Політичний секрет від 22 травня 1951 року)

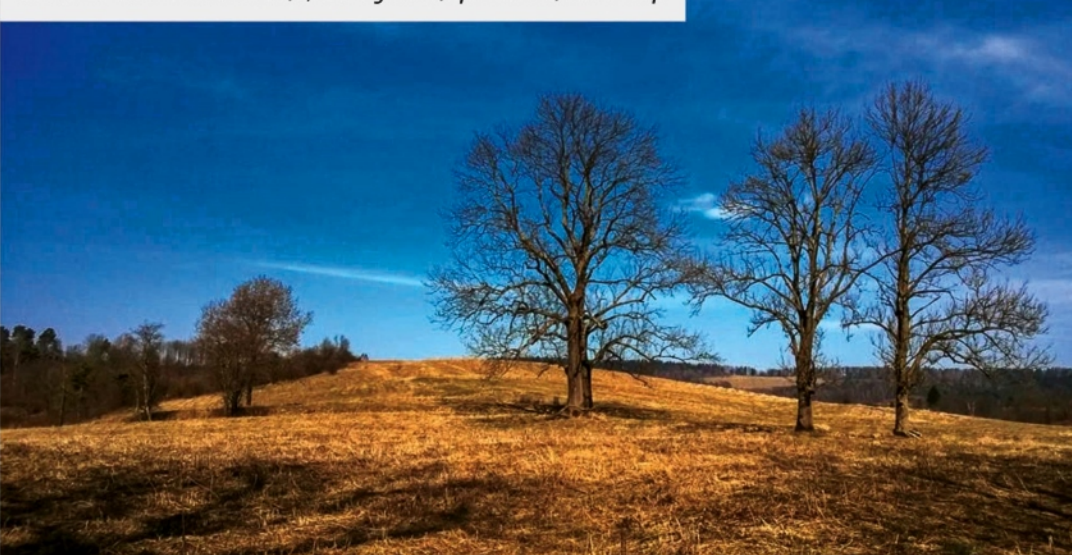


Пам'ятний знак про переселення бойків поблизу цвинтаря в Літовищах, встановлений у 2017 р.

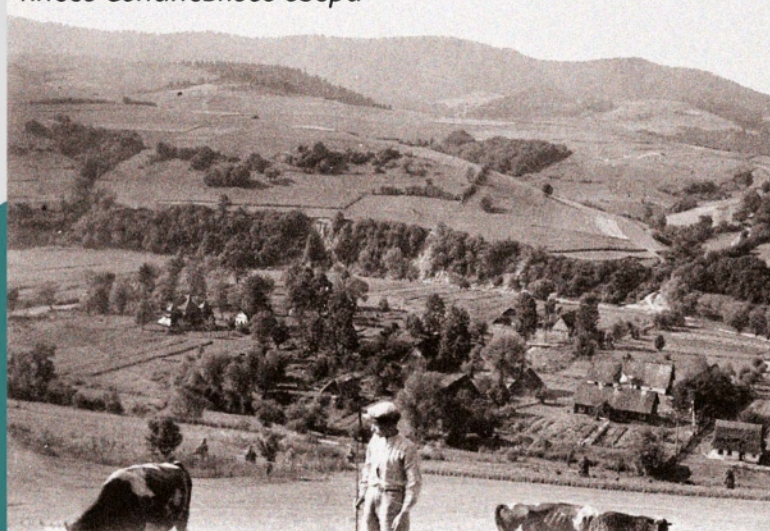


С. Нанова у 1951 р. перерізав радянсько-польський кордон. Тепер на місці села – пустка. Пам'ять про село зберігає одинокий хрест та табличка на липі

Соколова Воля. Місце, де була церква і цвинтар



Панорама с. Хревть 1930-х рр. Тепер тут плесо Солинського озера



Солинське водосховище - одна з причин територіального обміну між ПР і СРСР 1951 р.

НАСЛІДКИ депортацій

Результатом підписаної 9 вересня 1944 року у Любліні Угоди про обмін населенням стало вивезення з Польщі до УРСР понад 482 тисячі українців. Натомість до Польщі із Західної України переселили майже 790 тисяч поляків та євреїв.

Спершу такої масовості обидві сторони не могли передбачити. Польська сторона не мала точних даних щодо кількості поляків у Західній Україні, зважаючи на значні людські втрати внаслідок радянських і німецьких репресій та етнічного польсько-українського конфлікту. Радянська сторона також лише приблизно уявляла, скільки доведеться вивезти, оскільки окремі терени на Лемківщині під час підписання Угоди навіть не були визволені від німців, чимало українських сіл на Холмщині було спалено, а жителі загинули у березні 1944 року. На Підляшші існувала проблема із розмитістю етнічної самоідентифікації місцевого населення між українською, білоруською і польською ідентичностями: багато хто себе називав «тутейшим».

Тож у першому проєкті плану переселення йшлося лише про 240 тисяч українців, згодом це число збільшили до 306 тисяч, далі - до 460 тисяч. З кожним місяцем виселення набирало обертів, адже у ньому були зацікавлені комуністичне керівництво і Польщі і СРСР. Натомість, не було зацікавлене населення, котре втрачало не лише нажите майно, а й мусило прощатися із малою батьківщиною, родичами, сусідами, рідною церквою, цвинтарем де поховані предки.

Українців з Польщі розсіяли в 17 областях УРСР. Ті з переселенців, кого поселили на півдні та сході, з літа 1945 року почали масову стихійну втечу на захід. Це було спричинено невлаштованістю розселення, колгоспами та незвичними кліматичними умовами. Тому в степових районах осіло лише 20 тисяч прибулих, решта – у західних областях.

«Обмін населенням» 1944 року, операція «Вісла» 1947 року, «вирівнювання кордону» в 1948 та 1951 роках призвели до припинення української екзистенції на теренах західніше від Бугу і Сяну. Рідних домівок було позбавлено понад 700 тисяч етнічних українців. Відбулося руйнування матеріальної та духовної культури. Перестали існувати або змінили свої справжні назви сотні населених пунктів. В УРСР розчинилися унікальні говірки. Знищено тяглість історичної пам'яті про найзахідніші українські етнічні землі.

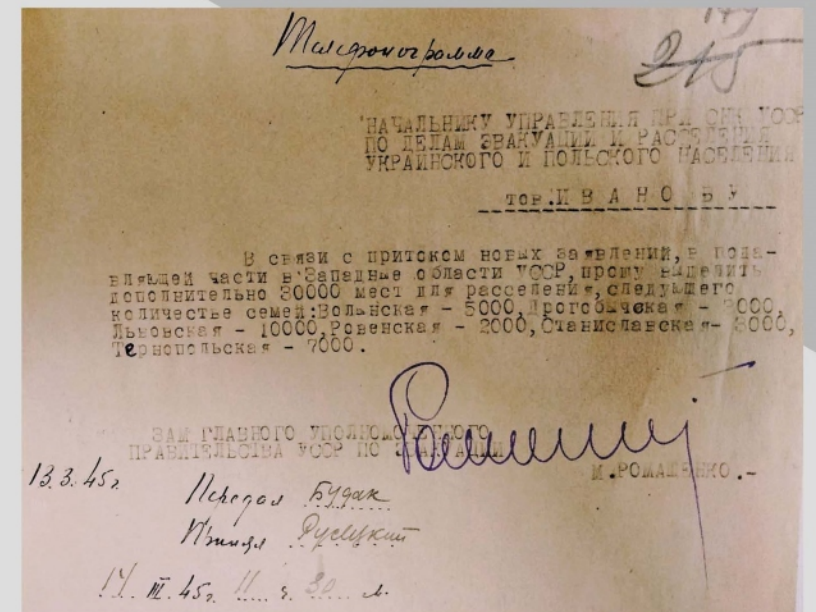
”

«Був у Телятині, у нас вдома безлюдно, нікого немає, хати наші зостались розрушені, нива стоїть нежата...», «великі лани збіжжя на тій стороні, а жати нема кому — Холмщина пуста...», «На урлоп [відпустка] був два рази в рідному Київці, але що то може бути за урлоп, хата є, а нема некого з родних, недокого заговорить, ходив по Київцю як блудний син, не бардзо мені весьоло не бачти вас...»

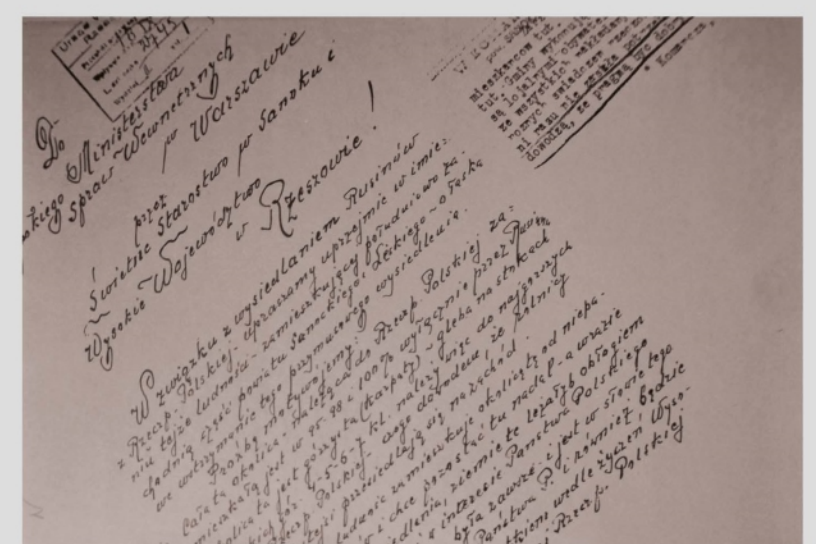
З листів червоноармійців-холмщиків до виселених родичів в Україну

Інформація щодо самовільного руху депортованих з місць розселення. У ній йдеться про мешканця Лемківщини Олександра Криницького, який за довідкою, що він народився в Америці, подався з місця заселення під Лохвицею «в Америку на двох коровах»

Еще в мае 1945 года житель села Солотвины Креницкий Александр был эвакуирован со своей семьей в Лохвицкий район Полтавской области. В Полтавской области ему не понравилось и он начал добиваться разрешения на выезд в Америку, где он родился. В конце концов ему удалось получить от председателя Харьковского сельсовета Лохвицкого района справку о том, "что Креницкий Александр со своей семьей направляется на собственные коровах в Америку". С этой справкой Креницкий и отправился из Лохвицкого района в Польшу, везя на двух подводах, запряженных коровами свое имущество. Во Львове на пересильном пункте он получил, как следовало в Америку, направление на Краковские пересильные пункты,



Прохання Михайла Ромащенко щодо корегування плану розселення (заявка органів влади на переселенців). Березень 1945 р.



Лист від представників інтелігенції м. Сянока до польської влади з проханням не виселяти лемків до УРСР. Липень 1945 р.



Покинута церква на Любачівщині

Дві церкви, православна і греко-католицька у с. Бодаки на Лемківщині



Покинута церква у с. П'яtkова Руська (нині П'яtkова) на Надсянні



Зруйнований надгробок на українському цвинтарі с. Корчмин Томашівського повіту. Реконструйований 2004 р. Товариством «Magurcz»



Похилений хрест на Лемківщині при дорозі

Похинута церква у с. П'яtkова Руська (нині П'яtkова) на Надсянні

Кількісні та географічні показники виселень українців із Польщі, поляків в УРСР в 1944-1946 рр. та депортації українців Польщі в рамках акції «Вісла» 1947 р.



Зруйнований надгробок на українському цвинтарі с. Корчмин Томашівського повіту. Реконструйований 2004 р. Товариством «Magurcz»



Похилений хрест на Лемківщині при дорозі



Покинутий православний цвинтар у с. Верешин Грубешівського повіту



Похинута церква у с. П'яtkова Руська (нині П'яtkова) на Надсянні

У РАДЯНСЬКОМУ СВІТІ

Депортовані з Польщі українці, котрі прибули на південь і схід, зіштовхнулися з гострими житловими та кліматичними проблемами. Тільки одиниці змогли придбати житло. Більшість розмістили у хатах місцевих, очікуючи ремонту та будівництва нових будинків. Для цього створювалися будбригади, їх робота йшла катастрофічно повільно.

Переселенці, які вступили до колгоспів, одразу потрапляли у радянську дійсність. «Нові колгоспники» отримали присадибні ділянки, які нерідко знаходилися за кілька кілометрів. Худобою та реманентом, переданими до колективних господарств, користуватися не дозволялося. За роботу розраховувалися трудовими. Земля використовувалася не раціонально. Траплялися крадіжки. На цьому підґрунті загострювалися стосунки як з колгоспною владою, так і з місцевими. Щоб уникнути «непорозуміння», а також залучити до колгоспів якомога більше переселенців, влада призначала їх на керівні посади.

Закерзонці, які потрапили на Захід, розмістилися у польських хатах. Вони мали їх ремонтувати, бо найкращі були зайняті місцевими. Сприятливим чинником адаптації у цьому регіоні була можливість вести індивідуальне господарство та підробляти у заможніших селян. Така ситуація зберігалася до початку остаточної колективізації Західної України наприкінці 1947 року.

На місцях із переселенцями мали проводити взаєморозрахунки за залишені у Польщі майно та посіви. Однак дії влади щодо цього були неузгоджені, а виплати – непропорційні залишеному. Через складність взаєморозрахунків багата переселенців до 1950-х років не здала актів опису залишеного майна.

З боку держави переселенці отримували деяку фінансову підтримку: звільнялися від податків і страхових платежів на два роки, мали можливість отримати кредит для господарського облаштування. Однак і це не реалізувалося повною мірою. Закерзонці часто не знали про такі можливості. У районах розселення бракувало коштів. Більш суттєвою була одноразова безповоротна грошова допомога від 500 до 2 тис. крб на родину. Проте і це «з'їла» грошова реформа 1947 року.

Переселенцям також надавалися продуктивні та промислові товари, свійські тварини. Особливо це було потрібно під час неврожаю 1946–1947 років. Аби «поляки» швидше адаптувалися до радянської дійсності, серед них проводили масово-політичну роботу. Невдоволених комуністичним ладом і влаштуванням арештовували та судили як «націоналістичний елемент».

Нелегкими були взаємовідносини між переселенцями та місцевим населенням. Прибулі до південних і центрально-східних областей зіштовхнулись із мовним бар'єром, радянським світоглядом у контексті власності «приватне – колективне». У західних областях непорозуміння виникали через отримання польських будинків і землі. Однак у цьому регіоні депортовані розмістилися більш компактно.

«...Найгірше то
уж тым ся мало, котры ся
вшыткого позбывали надійом того,
же домів ся доберут, а миль Горы их
своём теплотом і ласкавістю обогрјют,
обмилуют та и погостят своіма гірськыма
дарами, приймут як отец свого блудного сына и будут
си зас дома жыти, го своій рідности. О, тоты то бідакы,
подібно як мухы го слоту, тиняли ся по тий Україні,
обнищавілы, голы, босы и голодны [...] О, долго,
долго ходили тоты люде з понуреныма,
похнюпленыма головами. Не виділи
ни неба, ни сонця».

Лемківський народний поет
Нестор Репела, народжений
1923 р. на Західній Лемківщині,
депортований у Донецьку обл.
Помер на Донбасі у 2002 р.
На фото з родиною в Україні

Зі спогадів Нестора Репели
про скитання лемків в УРСР



Колгоспники з
Дніпропетровщини в гостях
у переселенця з Польщі Ф.Гараля,
голови колгоспу ім. Жукова, піднімають
тост за процвітання цього колгоспу на
Тернопільщині (Великоборківський р-н).
Постановочне радянське фото,
грудень 1948 р.



Ш. Цяксерсини переселенців.
В цілях виявлення настроїв переселенців, ознайомились в разметеніях і хоздодозвоним устрйоствах у райде колхозів Ахтырського, Великопольського і Сумського районів. В тамак при зустрічах привабливих екскурсов на станції Суми і в на станції Великопольське. На бесід з ними в оточеності і в після проведенних бесід в групах установлено, що багато переселенців, каторі в колхозах саме членство не осміли, хоча осміливість на них приймає участь в посівній компанії сами, а у кого єсть лошади, но и лошадыны.

Среди переселенцев имеются отдельные семьи, которые не могут коллективно хозяйство и они стремятся всеми мерами устроиться вне колхоза, как например:

БУТАС Андрей Иванович и ЛЕВЧУК Семен Иванович просящие в колхозе Червоный Колосунар г. Ахтырка, войти в колхоз категорически отказавшись и устроившись на хоздодозвоним в Загорново, они ставят вопрос индивидуального пользования, а наделяют их земля для индивидуального пользования, а зивають в колхозе Червоная Звезда Старо-Ивановского с/п. Ахтырского района Великопольской области, в колхозе не могут жить и говорят, что вернутся туда, когда вступят прохазивание в Ахтырку.

Многие из привабливых семей, в колхозе работати, но в колхозе не оформляються, как например: ЗЮР Андрей Семёнович. Проживающий в колхозе им. Кавалера Гоголя, что недалеко от станции Чувствует себя свободно, но в колхозе имеет около 50 трудовиной, но в колхозе не работати, что в колхозе будут работати, но оформлять свое хозяйство не будут.

Доповідна про настрої переселенців у Сумській області, квітень 1945 р.



Ганна Кульчицька, народжена в с. Ратнавиця (нині не існує), пов. Сянік із фото рідної хати. Проживала у с. Виноградове (стара назва Чалбаси) Олешківського р-ну на Херсонщині

Переселенці з Холмщини, сім'я С.А.Гачука у новому домі. С. Варковичі, Рівненська обл., Дубенський р-н. 20 грудня 1948 р.



В Черниговском р-не в колхозе "Зигельса" из разметенных 41 семейств- 15 семейств совершенно не устроены, 10 семейств живут в амбаре без окон, дверей. В колхозе "Ленинский путь" переселенцы: ГРЮСАЧ, ДЕМЬЦ, СЕНСКО - 3 семьи - 11 душ живут в погребе, в этом же помещении хранятся с/х продукты и овса; переселенцы: ПАТЕНЬК, БАШУК, ТАРАЛАЙКО - 10 душ живут во временно приспособленной кухне на площади 10 кв. м.. В колхозе "Красное Знамя" и "Ш-Интернационал", в Хорватского района колхозные дома, бывших немецких колхозников, заняты переселенцами формально, а проживают в этих домах посторонние лица.

Довідка про умови проживання українських родин, які прибули з Польщі у Запорізьку область, вересень 1945 р.



Лемківська сім'я з с. Блекнарка Горлицького повіту після переселення у Тернопільську область



Лемківська родина депортованих з с. Мащина Велика Горлицького повіту. Проживали на півдні Львівщини

На Тернопільщині переселенці, в частности лемки, разделяются на три группы. Одна группа, которая переселилась туда в 1940 году и ей хорошо живется. Эта группа уже там укоренилась, многие из них занимают руководящие посты и не думают, конечно, возвращаться обратно. Вторая группа - это те, которые организовано переселены из районов Польши. Они получили хаты, землю, но еще не привыкли, еще оглядываются, мол, если бы Польша была присоединена, мы бы вернулись. Но и эти останутся. А третья группа - это те, которые приходят теперь с востока. У этих ни хат, ни земли, ни хозяйства. То, что они привезли из Польши, уже проели. Даже документов им не дают, потому что они шли самодедом. С этими людьми нужно что-то сделать.

Доповідна про настрої лемків на Тернопільщині: формальний поділ на три групи

СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМПАСАРОВ УССР
ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 176
8 февраля 1946 года
г.р. Киев
О выделении средств для оказания безвозвратной помощи переселенцам из Польши, прибывающим на Украину, в УССР.

Для оказания безвозвратной помощи переселенцам из Польши, прибывающим на Украину, в УССР, постановлено:

1. Обязать Народный УССР /г.Одесса/ включить в проект местных бюджетов на 1946 год по областям УССР, согласно прилагаемому, двадцать миллионов /20.000.000/ рублей для оказания безвозвратной помощи переселенцам из Польши, прибывающим на Украину, в УССР.
2. Размещать безвозвратную помощь переселенцам из Польши, прибывающим на Украину, в УССР, в соответствии с прилагаемым к проекту бюджета - др. УССР.
3. Работоспособные переселенцы из Польши, прибывающие на Украину, в УССР, в соответствии с проектом бюджета, должны быть обеспечены работой, а трудоустроенные переселенцы из Польши, прибывающие на Украину, в УССР, должны быть обеспечены работой.

Председатель Совета Народных Компаров УССР - И.ХРУЩЕВ
Уполномоченный Докладчик СНК УССР - В.ВАСИЛЕНКО
О подлинном выданном Уполномоченным Компаров УССР /И.Хрущев/



Переселенці з с. Радимині і Сколотова на Надсянні у с. Кривчиці під Львовом. Кінець 1940-х рр.

ЛЮДСЬКІ ДОЛІ У ЛЕЩАТАХ ДЕПОРТАЦІЙ

Я народився у Радоціні. Сім'я була в нас сім душ. Господарка була велика, вісімнадцять моргів поля, кінь, три корови, бички, барани. Всього було. Масло своє власне, сир, сметана, яйця, все, що хочете.

А які в нас там на Лемківщині вода, повітря. А як співали, а молодь як ся шанувала. Як, не дай Боже, хтось погорів або будовався, то всі йшли помагати на будовах. Безплатно, за обід. Поляків у Радоціні не було ані одного. Кілометрів на двадцять п'ять були самі українці.

Нас виселяли в сорок п'ятому році, 18 травня. Я ся оженив якраз на зимну м'ясицю. Жінку звали Пелагія, з дому Ришитар. Женився, а навесні поїхав, всьо, будь здоров. Везли на поїзді, цілий вагон. Я ще не впирася, то якось спокійно вивели, а тих що впералися, то їх били, ще й деяких садили.

Взяли десь мішок муки, пару буханків хліба. Деякі казали, що там буде добре, але як добре, коли тут маєте все – коні, корови, картоплю в пивниці. Все маєте, і це все залишаєте. По одній корові забрали, а решта всьо ся лишило, хати дерев'яні і все, що було в хатах. Маю з Польщі образ. Як їхав, то його зняв і сказав, що беру з собою, так його возив і аж до сьогодні зберіг.

Вивезли нас в Кіровоградську область. На станції вивалили, як телят. Село називалося Ворошилівка (тепер – с. Олександрівка Олександрійського району). Був я там рік, може, півтора, люди там добрі були. Але там не було як жити, ми робили троє – тесьт, жінка і я, то заробили за ціле літо 28 кг муки, і то мука не біла була, а така, як на жорна. Не було ні техніки, ні нічого, то ми косили косами. Жінки йшли з косами, бо хлопів не було, вимерли, а дівки були – ого-го, хлопа були б роздерли наче четверо.

Поселили нас до жінки, чоловік якої пішов на фронт, лишилися двоє дітей і вона. Батьки тої жінки забирали діток, а вона йшла до роботи. Робила там цілий день на роботі, а коли після роботи приходила, то або йла, або не йла, ноги брудні, лягала на пріччя. Там ні ліжка не було, ні подушки, тростина була якась на споді. І вбиратися не мали в що, ходили в німецьких палатках.

Біда була, та й виїхали ми звіттам. Ночами втікали, хто з чим, а всьо решта, що не забрали з собою – всьо ся полишало. Приїхали до Тернополя, перебули там зиму. А мій вуйко вже був на Пустомитівській парцеляції і каже: «Приїдь сюди, будеш на спиртзавод ходив». Пла-тили нам по четвертині спирту за день. Часом в селі хтось купував той спирт, то жінка брала якийсь кусок хліба, а так біда чорна була. Ми коли приїхали сюди (с. Поршна Пустомитівського району Львівської обл.), тут колективізація. Ну, знаєте, я був хлопчисько здоровий, і мене то туди, то сюди. Потім вже трохи ся внормувало – я привик до роботи, люди привикли до мене і так воно крутилось.

Прокерувався фермою двадцять два роки, казали на мене, що я німець, бо я любив порядок, корови щоб чисті були. Я освіти фактично не мав ні агрономічної, ні зоотехнічної, але господарство любив, тварин любив, ще як вдома був хлопцем. Тут вже в селі нема ні одної душі, що я з ними робив, і нема старшого від мене в селі, всьо вимерло.

Молодь Радоціни.
Зліва направо:
Василь Шуркало, невідома,
Федір Питко, Пелагія Ришитар,
Андрій Турко. 1945 р.

**Турко
Андрій
Петрович**
(1920 р.н.)
з с.Радоціна на
Лемківщині



Андрій Турко. Поршна,
17 травня 2017 р.



Образ, перевезений з Радоціни



Пелагія Ришитар.
Радоціна, 1945 р.



Андрій Турко (у центрі) – бригадир
радгоспу «Перемога».
Поршна, 1970-ті рр.

За матеріалами Соціо-культурного проекту «ВИГНАНЦІ» реалізованого ЛМГО «Асоціація музеїв і галерей». Керівник проекту: Ірина Горбань, адаптація текстів: Остап Сливинський

Андрій Турко. Радоціна,
1940-ті рр.



Марія Ришитар з доньками
Пелагією (перша справа) та
Ганною і братом Федором.
Радоціна, кін. 1930-х рр.



Весілля колишніх
радоцінців. У центрі
наречені: Петро Киц і
Ганна Киц (Ганчовська).
Пустомити, 1948 р.



Придорожні хрести у
неіснуючому с. Радоціна,
липень 2019 р.
Фото Володимира
Шуркала

Родина Остапишин з с. Верешин на Холмщині

У лютому-березні 1944 року Холмщиною прокочується акція нападів на українські села загонів польського підпілля – Армією Крайовою та Батальйонами Хлопськими. 12 лютого польські шовіністи з Батальйонів хлопських під командуванням майора Станіслава Басая здійснили напад на Верешин, де розстріляли весілля і вбили 12 українців, у тому числі 4 жінки і молодого. 20 березня повторили напад і вбили 35 українців, а у травні — це кількох. Тимофій (72-річний) з Мариною втекли на хутір до брата Івана Остапишина (80 років). Остапишини спровадили з хати до лісу невістку і внучок, давши їм два буханці хліба та будучи переконаними, що їх не заб'ють, бо «з поляками жили мирно», та й «худобу треба випустити».

На другий день після спалення села, що відбулося 20 березня, вони були вбиті на хуторі у Івана. Свідком убивства Остапишиних була сусідка Ксеня Матвійчук (Мігрус), яка заховалася у запічку. За її словами, Марина перед смертю плакала, бо шкодувала дочку Стефку, в якій було четверо дітей, а п'яте мало народитися – мовляв, нікому буде Стефі допомагати. Розповідала також, що вбив їх Владек Цецька. Дідо до нього: «За що то, я ж тебе до хресту трмавав!» А цей: «Młcz, staraś winio!» («Мовчи, стара свиня!»). Верешинські сусіди, сестри — Ольга і Ніна з хворим сином Павлом та їхня братиха Марія Кравцеви були вбиті в льоху. На горді настигла куля Варвару Веремко (Віцкову). Дочка Андрія Аліна, потрапивши випадково до Саргині, такого ж спаленого поляками українського села, як і Верешин, називає його «найгіршим з усіх місць, куди могла потрапити».

Андрій Остапишин із сім'єю залишився у Грубешеві. Натомість родичі його дружини поїхали далі, на понімецькі землі. Дочки його не були одружені на той час. За спогадами доньки Стефанії, Анисії Петришин, Андрій до останнього подиху залишався українцем. У Грубешеві він ходив до православної церкви. Через свою українськість Андрій мав певні у проблеми у місті та суперечки в родині.

У 1945 році Стефанія з чоловіком Матвієм Мартинюком та дітьми в рамках «обміну населенням» були переселені в УРСР на Сокальщину. Родина знову розділилася. Українські нащадки Мартинюків – Остапишиних живуть у Сокалі, в Заліцках, на Донбасі. Польські нащадки, одна з гілок якої носить також українське прізвище Пукалюк і походить з ополячених Пукалюків із с. Смолигів неподалік Верешина, оселилася у Гданську. У Верешині за переписом 2011 року проживало 130 осіб.

За розповідями та спогадами
Олександра Мартинюка, Людмили Сорочук,
Анатолія Сорочука, Анисії Петришин,
Катажани Пукалюк



Хата Тимофія Остапишина
в с. Верешин



Тимофій і Марина Остапишини
з дочками Ганною (попереду)
і Стефкою (позаду)



Мартинюк (Остапишин)
Стефанія (дочка Тимофія і Марини)
з чоловіком Мартинюком Матвієм,
які були виселені на Сокальщину



Остапишин Андрій (син Тимофія
і Марини) з дружиною Антоніною,
які залишились із Польщі



Андрій Остапишин із сестрою
Стефкою у дитинстві

Внучки на могилі діда і бабці. Крайні з лівого і з правого боку —
дочки Андрія (польки), в центрі — дочки Стефки (українки,
які вперше відвідали рідне село після депортації). Верешин, 1968 р.



Дерев'яна церква Воздвиження
Хреста Господнього у с. Верешин,
зруйнована польською владою
у 1938 р.



Хрест із зарослого
православного
цивтаря у с. Верешин

ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ

Пам'ять про депортації українського населення у Польщі в 1944-1947 роках систематично придушувалась комуністичними режимами по обидва боки кордону. Лише падіння соцтабору та розпад СРСР уможливили увіковічнення пам'яті жертв депортацій.

У 1989 році у Львові постала перша організація українців, вивезених з Польщі: товариство «Надсяння». У подальшому були утворені однойменні структури в інших областях, за аналогією «Лемківщина», «Холмщина», «Любачівщина» та інші. У 1999 році ці організації створили Об'єднання товариств депортованих українців «Закерзоння», яке очолює Володимир Середа.

У 1990 році з існуючого з 1956 року Українсько-госпільно-культурного товариства постало Об'єднання українців у Польщі. Під егідою ОУП діють низка організацій меншини, чотири ліцеї з українською мовою навчання, тижневик «Наше слово», видається річник «Український альманах». Регулярною стала пам'ятна хода до українських військових поховань у Перемишлі.

З кінця 1980-х років реконструкцію українських та лемківських цвинтарів у Польщі, провадить щоліта на волонтерських засадах варшавське товариство «Магурич». Збереженням українських пам'яток історії на Любачівщині займається ГО «Вирій» зі Львова, що організовує табори для молоді, спрямовані як безпосередньо на відновлення матеріальних пам'яток, так і загалом на популяризацію спадщини українців Закерзоння.

Активну роботу у даному напрямку веде Український Католицький Університет: протягом 6 років Гуманітарний факультет УКУ організовує експедиції з реновації покинутих українських цвинтарів на території Підкарпатського воєводства. З 2016 року в УКУ функціонує Центр дослідження українсько-польсько-словацького пограниччя.

У плані науково-літературної діяльності флагманами відродження знань про українців Польщі є видавництва «Український архів», «Тирса» (Варшава), товариство «Українська спадщина» (Перемишль), Інститут українознавства НАНУ (Львів). У Львові та Києві відбулися виставки, присвячені депортаціям із Закерзоння, у Винниках створено окремий відділ у місцевому музеї. В обох країнах проходять етнічні фестивалі Лемківська Ватра (Монастирська), Дзвони Лемківщини (Ждиня), Пісні незабутого краю (Городок), Підляська осінь (Більськ), Молодіжний ярмарок у Гданську, де, в тому числі, ведеться культурно-просвітницька робота. У Польщі ОУП активно залучає молодь з міграції з України до зацікавлення знаковими українськими місцями та особистостями у цій країні. Гурт «Крайка» з Перемишля уперше записав диск реанімованої автентики з різних частин Закерзоння під назвою «Крайка. Вдома».



«Якщо ми не зберемо і не опишемо все про Закерзоння, ніхто після нас цього вже не зробить».

Богдан Гук, голова товариства «Українська спадщина», м. Перемишль



Обкладинка книги Анни Карванської-Байляк «Україно, визнай», присвяченої боротьбі за перепоховання свого чоловіка, сотника УПА Дмитра Карванського «Орлика». Видавництво «Український архів», Варшава



Щорічне вшанування пам'яті похованих у Пікулічах під Перемишлем вояків УНР, союзників Пiлсудського. Там само в 2000 р. були перепоховані 47 вояків УПА, загиблі під Бірчею в 1946 р. Їхні збірні могили були розтрощені невідомими



Пам'ятник жертвам останньої депортації 1951 р. з бойківських сіл Лодина, Нанова і Береги Долішні в с. Зміївка на Херсонщині



Молодіжний гурт «Крайка» з Перемишля. Складається з випускників Українського ліцею ім. Шашкевича



Тритомна «Книга пам'яті Лемківщини», опрацювання Ярослави Галик, про родини і села, виселені в УРСР в 1944-1946 рр.

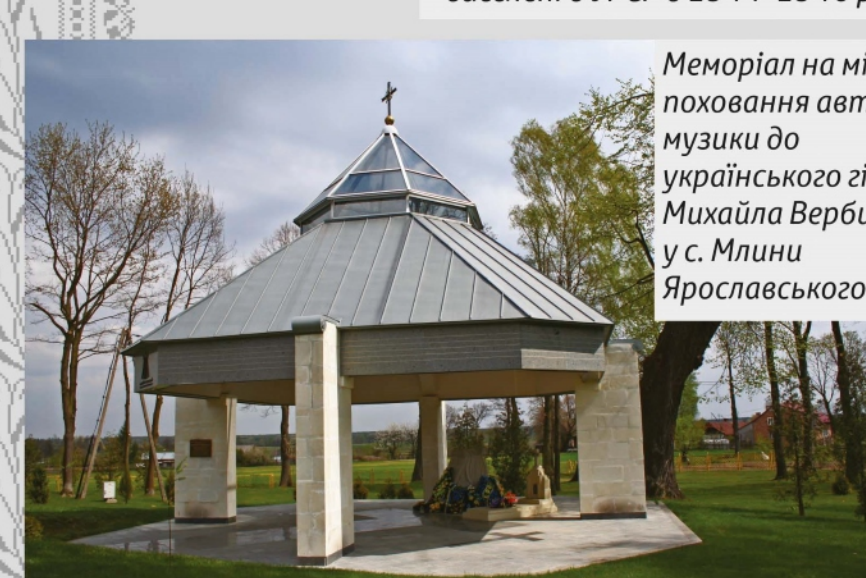


Дітячка ОУП Катерина Комар-Маціньська перед поверненнями УГЦК Митрополічними палатами в Перемишлі



Книги лемківською говіркою, видані в Польщі

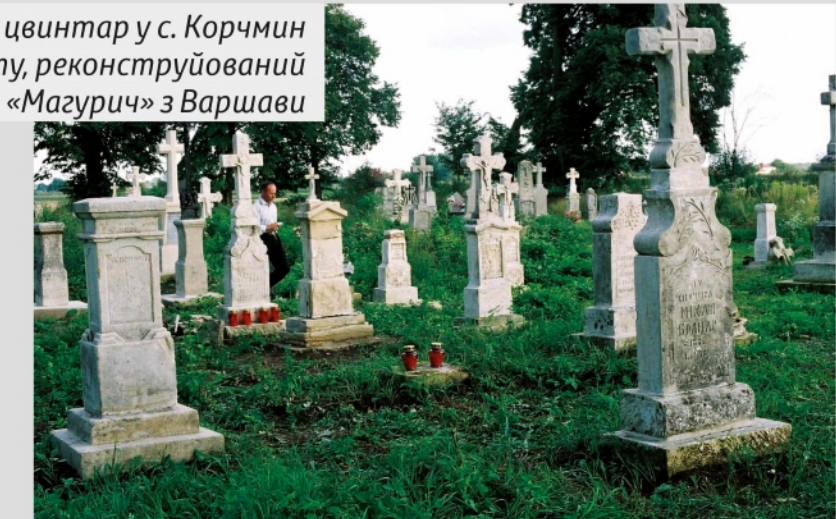
Греко-католицький цвинтар у с. Корчмин Томашівського повіту, реконструйований товариством «Магурич» з Варшави



Меморіал на місці поховання автора музики до українського гімну Михайла Вербицького у с. Млини Ярославського повіту



Родинна мапа нащадків жертв акції «Вісла», вивішена в Народному домі в Перемишлі



Пам'ятник депортованим українцям у місті Самбір Львівської області

Символічні двері до хати не існуючого нині с. Радоцина на Лемківщині



Хрест пам'яті жертв акції «Вісла», розташований на території православної церкви Івана Богослова в Холмі



Найдавніша церква Люблінського воєводства у с. Корчмин Томашівського повіту, відновлена коштом Міністерства культури Польщі



Пам'ятний знак до 60-их роковин початку депортацій, встановлений у 2004 р. нащадками переселених лемків у с. Переможне на Луганщині. У 2014 р. зруйнований російськими окупантами

